

4/3
BUKA YA GO BUISA

STD. III

E KWALETWE DIKOLO TSA
BATSWANA

Mokwadi ké

P. LESEYANE

J. L. VAN SCHAİK, LIMITED, PRETORIA

BUKA YA GO BUISA

STD. III

E kwaletswe dikolo tsa Batswana.

Mokwadi ké

P. LESEYANE

Tlhôgô ya Sekolo sa Mabieskraal.

J. L. VAN SCHAİK, LIMITED, PRETORIA
1956

Bantu Studies Dept

gn(1) 33/58

KETETSOPELE.

E ke e nngwe ya dibukana tse di kwaletsweng go balwa ke bana mo dikolong tsa Batswana. Maikêllô a bakwadi ke gore e tle e okediwe ge e ya kgatisong ya yona ya bobedi. E kwaletswe go balwa ke seêma sa III.

Mokwadi.

December, 1943.

DITHUTÔ.

Thutô	Tsêbê
1. Mabôgô dinku a thebana	7
2. Kgosi Kgama.. .. .	11
3. Thutô ya Bathobatsho mo Transvaal	14
4. Kgama le mogogorwana	18
5. Rhodesia	20
6. Thutô ya ntlha ya ngwana wa mosimane.. ..	24
7. Ditshedi le dimededi tsa Newzealand	29
8. Boammarure	32
9. Mo Nokeng ya Afrika	33
10. Manong a ja ka ditshika	37
11. Kônalô ya dinaga	42
12. Kgosi ya bogologolo	45
13. Lebôkô la ga kgosi Molefi-a-kgafêla	52
14. Bophelô ba basimane kwa morakeng.. .. .	54
15. Tshimologô ya dianô	58
16. (i) Batlokwa ba ga Monageng le dikgosi sa bôna	62
17. (ii) Batlokwa ba ga Monageng le dikgosi tsa bôna	62
18. Batlôkwa ba ga Kgaswane	68
19. Tumedisô ya Batlôkwa	71
20. Labôkô la ga Kgosi Matlapeng-a-Kgosi	72
21. Labôkô la ga Kgosi Kalafi-a-Sedumedi-a-Matlapeng	73

MABÔGÔ DINKU A THEBANA.

Go na le polêlô ya setswana e e reng "Mabôgô dinku a thebana." Se ke go re ge ke go diretse sengwe se se molemô, le wêna O tshwanetse wa leka go re e re katsatsi lengwe O ntirêlê sengwe se se molemô. Polêlô e, le tse dingwe tse dintsi tse di tshwanang nayô, ke dipolêlô tsa bogologolo, gonne di ne di buiwa ke bagologolo mme ba di diragatsa.

Batho ba malatsi a kajeno ga ba ele dipuô tse tlhokô gonne ga ba kgone go di sala moragô le go di diragatsa. Ba fitlhêla gore ditirô tse dintlê tse di molemô tsa batho ba bogologolo e ne e le matsapa le maitapisô, mme ga ba bone gore go na le thusô nngwe mo go direleng motho molemô gonne a ne a go diretse molemô. Ba amogêla ditirô tse di ntlê tse tsotlhe tsa motho, mme ênê ba mmusetse bosula.

Ba tlhoka motho fêla ge ba santse ba batla thusô mo go ênê, mme ge ba sena go bôna se ba se batlang mo go ênê ga ba tlhola ba na le ênê sepê. Le ge e ka re motlha mongwe ênê a be a batla thusô mo go mongwe wa bôna, ga go na yo o tla mo lebang, mme ge O ba botsa gore ba dirêlang jalo, ba go raya ba re ga go na se se ba pateletsang go mo dirêla molemô gonne bakeng se a neng a ba dirêla molemô o ne a diriwa ke gore e ne e le nku ya bôna mme ba ne ba mo kuta boa.

Ba lebala gore monna yo o nang le dinku tse di mo fang boa, o leka ka natla gore dinku tsa gagwê di se ka tsa mo fa boa gangwe. Ge go kabo go le mo thateng ya gagwê, o kabo a a tle a dire gore dinku tse di se ka tsa swa ge ênê a santse a phela, gonne dinku tse di tshegetsatsa bophelô ba gagwê ka boa ba tsôna, mme o tshwanetse a di solofêla, a di tlamêla gore di tle di kgônê go mo fa boa ka metlha votlhe.

Batho, ge e kabo e se ka ntlha ya lefatshe go senyêga, ba ka be ba na le thusô le leratô mo mothong yo o molemô. Ba ka be ba mo tlhokômêla le gôna ba mo thusa mo sengweng le sengwe se a se dirang, ge ba ka kgôna, gonne ba itse gore go dirêla motho yo mongwe molemô ke go ipatlêla ditsela. Motho yo o neng a dirêla batho ba bangwe molemô mo metlheng ya bogologolo o ne a bolokêga gongwe le gongwe kwa a neng a tsamaya teng. Bana ba gagwê ba ne ba bolokêga gongwe le gongwe kwa a neng a itsege teng.

Ba ne ba bolokêga jaana ka ntlha ya ditirô tsa motsadi wa bôna tse di molemô. A selô se ga se selô se se molemô? Ammarure ga go na selô se se thabisang pelo go gaisa go itse gore gongwe le gongwe kwa O yang teng mo fatsheng la eno O eteletswe ke leina le lentlê la mongwe wa batsadi ba gago. O go agetse letlole la tshiamô mme ka lônâ O tla phela ka monate gongwe le gongwe kwa a neng a itsege teng.

Thutô e lefatshe la kajeno le sekametseng go e sala moragô ke thutô ya ga Mofye. Mofye ke sebatana se se itsiweng ke ba bantsi ba lona le ge eketse se bidiwa ka maina a mantsi. Fa gongwe se bidiwa Kgano kapô Kgatlamotsho. Se nna mo mosimeng kapô mo letshwagong la setlhare se segologolo. Se phela ka go ja ditshoswane le ditsiê, dinôyane, le digagabi tse dipôthana. Thutô ya gugwe e lefatshe le sekametseng go e sala moragô ke e.

E kile ya re ka sebaka sengwe Mofye a tsalla mo letshwagong la setlhare sa Mokgalo o motona mo khwiting ya noka e kgolo. Ka tsatsi le lengwe Mofye a tlogêla bana ba gagwê a ya go bapala. Erile ka noka e a neng a tsaletse mo khwiting ya yôna e ne e se na metsi, Mofye a tshelêla moseja ole go ya go bapala. Erile ge a ntse a tshêmatshêma a a ne a tlola fa a kapa tsiê, a phomêlla fa a kapa nonyane, a sêla sêla ditshoswane, pula e kgolo ya be e na kwa godimo ga noka. Ka nakô ya ge a bapetse a boêla kwa baneng ba gagwê a fitlhêla noka e tletse letsitla. A tsêna mo tsietsing e kgalo.

A tlhôtlhômahlôthlôma le noka, a thulama a boa a e tsholetsa, mme a tlhoka fa a neng a ka tshela teng; a ne a re "Kana ke tla bônwa ke mang ge banakê ba le moseja

ole nna ke tlaletswa ke noka moseja ono." E rile ge a ntse a ikgasakgasitse ka dikeledi, go se na se a se dirang ge e se go lla fêla, ga tla Kgaka, mme ya feta ya botsa ya re "Ao, goa reng? O jewa keng?" Mofye a araba a re, "Ke jewa keng ke le mo bothokong le sellô se setona. Ke tlaletswa ke noka ka kwano, mme banakê ba moseja ole. Ga ke itse gore nka thusiwa ke mang go tshela. Kana nka tsoga ke fitlhêla banakê ba bolailwe ke tlala le phefô ge nka se ka ka lala ke tshetsê. A nna, kana ke wa ga mang? A banakê, kana ba tla bônwa ke kemang?"

Kgaka ya re "Wa re O batla thusô, ke mang yo o ka thusang mongwe wa sika la eno? Ga go na motho opê mo lefatsheng yo o ka ikutlwang go thusa mongwe wa lona ka lebaka la mokgwa wa lona o o maswê. Gongwe le gongwe fa o re fitlhêlang teng, ngôngôrêgô le sellô se setona ke ka ga lona, ka ge le re tlhwafaditse ka go re jela bana. O ka thusiwa ke motho o sele, e seng mongwe wa ga rona dinônyane."

Mofye a re, Ga ke rate puô ya gago ka go sena boammarure mo go yôna. "Ga O ka ke wa re ge O kile wa fosediswa ke mongwe wa ga etsho, wa tloga wa re tshasa ba botlhe ka bobê ba gagwê. O a itse go re mo morafeng mongwe le mongwe go na le batho ba ba siameng le ba ba bosula, mme e ka se ka ya re ka baka la ba ba bosula ba, wa bolaya mongwe le mongwe le yo o se nang molato. A e re ba ba dirang ka tshiamô, ba dirêlwê ka tshimô, mme ba ba bosula, ba dirêlwê ka tshiamollô."

Kgaka ya re "A mme go na le mongwe wa lona yo o siameng? Le bosula ba botlhe. Motho ge a go thusa o a be a sa itse se a se dirang. Ke moka oa be a tsaya molemô wa gagwe a o latlha, mme a se ka a boêlwa ke sepê mo go ôné. Ga ke ikutlwe go Go thusa. Mofye a re "wa etsho, ga ke dumele gore ge O sa nthuse O tla be o diriwa ke ge ba bangwe baetsho ba le bosula. Se e leng boammarurc ke go re ga o kgone go ntshedisa, mme O ka be O re O retelêlwa ke go ntshedisa wa lesa ditlôntlôkwane tse o ntseng o di bua; nka se ka ka ithe sepê. A nna, kana ke bôna mang a nthusa ka tshelêla ka kwa go banakê."

"Kgaka ya re "O a reng nê, wa re ge ke retelêlwa O ka se ka wa ithe sepê? A o gôgpola gore nka pallwa ke go Go

tshedisa noka e? Ke pallisiwa ke bophelô bo le re phedisang ka bôna, le jaanong molemô o O buang le nna ka ôna ke fêla ge O le mo tlallong. Ge go kabo go se jalo, O kabe o ntshupetsa gore o mofye, mme nna ke Kgaka. O intsha ka lesô le tletse wa re ga O tshwane le ba bangwe ba eno; le tshwana fêla ba botlhe. Ga ke ikutlwe gore nka go thusa."

Mofye a simolla gapê go tlhômahlôma le noka, a ya kwa godimo, a boe a ee kwa tlase a le mo sellong se segolo. Fa moragô Kgaka ya tlhomoga pelo, ya i kutlwa go thusa Mofye go tshela noka mme ya boêla kwa go ênê ya re: "Mofye a O itse polêlô e e reng "Mabôgô dinku a a thebana." Mofye a re "Ga ke e itse." Kgaka ya re "Ke go re ge ke go dirêla molemô kajeno le wêna O tsoga O ntirêla molemô. Ke tla go boloka, mme le wêna O tsoga O mpoloka."

Mofye a araba a re "Ke tla dira jalo, le gôna ga O a tshwanna go nthuta se ke tshwanetseng go se go dirêla ka ntlha ya tirô ya gago e e molemô. Le ge nka se ka ka boloka wêna, ke tla tsoga ke boloka mongwe wa losika lwa eno. Motho wa bogologolo o rile "O re go ntima O mphêlê Ngwana."

Kgaka ya raya Mofye ya re "Tlaa O pagamê mo go nna, mme O itshwarêllê thata, gonne ke tla fofa ka wêna go tshela noka. O tla nkaêla fa ke tshwanetseng go Go rola teng." Mofye a pagama Kgaka, mme ya tloga ya fofa ka ênê ya tshela noka. E rile ge e ntse e fofa, Mofye a re "Jaanong fofêla kwa tlase, e ya ntlha e; kôkôbêla, leba setlhare se setona se o O tlê O ntholê fa kutung ya sôna." Kgaka ya leba setlhare, ya fofêla kwa tlase ya tsuballa ya re thisa-a-a, ya ba ya re fa kutung ya setlhare ya re kota.

E rile fêla ge e tlhôma maoto a yôna fa fatshe Mofye a e tshwara ka molala ka fa moragô ka mênô a re phurô "Poloka ga di pedi." Mofye a bolaya Kgaka, mme a e gôgêla mo letshwagong la gagwê a e ja le bana ba gagwê. Ka tirô e, le ka puô e, a ruta bana ba gagwê gore motho ga e re ge a go balokile le wêna wa mmoloka. Thutô ya ga Mofye ke e o gê: "Poloka ga di pedi." A lo tla tsaya yôna kapô lo tla tsaya ya ntlha?

KGOSI KGAMA.

Kgosi Kgama e ne le yo mongwe wa dikgosi tse dikgolo tsa lefatshe la Tshireletso (Bechuanaland Protectorate). Le gona ga se phosô gore e ne e le ênê Kgosi e kgolo mo dikgosing tsothe tsa lefatshe leo. Le mo malatsing a kajeno a tswêlopele le kitso e kgolo, ga go ise go nne teng Kgosi e bagolo le kitsêgô e e kanang ka ya ga Kgosi Kgama. Bakeng sa pusô ya gagwe e ntlê, le tirô tse di kgolo tse a di dirileng go aga morafe wa Bagammangwato, Kgosi Kgama o ne a itsiwe ke mmusô wa England, o e leng ôna o okametseng lefatshe la Bechuanaland, ge e ne e le ênê Kgosi e kgolo mo dikgosing tse tsothe tsa lefatshe la Tshireletso.

Ke ênê yo mongwe wa dikgosi tse tharo tsa Bechuanaland tse di neng tsa ya kwa England go ya go kopa Mmuso wa Maesimane go okamêla lefatshe la bôna gore le se ke la tsêwa ke merafe e sele ya Lefatshe la Europa, gonne ka yôna nakô e dikgosi tse di neng tsa ya England ka yôna, go ne go le phegisanyô e kgolo mo merafeng ya lefatshe le, go kgaogana Afrika ka mokgwa mongwe le mongwe o morafe mongwe le mongwe o neng o kgôna go ikakarêla lefatshe ka teng. Kgosi Kgama le dikgosi tse dingwe, ebong Kgosi ya Mokwena le ya ga Ngwaketse, ba ne ba gakollwa ke baruti ba Kereke ya London Missionary Society go tsaya kगतô e, gore ba tle ba bônê tshireletso ya lefatshe la bôna le merafe ya bôna.

Ka bogolo ba lefatshe, le bontsi ba batho, Kgosi Kgama o ne a feta dikgosi tse tsothe tsa Tshireletso; Le kajeno ga go morafe opê kwa Bechuanaland o o kanang ka morafe wa ga Mmangwato. Morafe o, o akareditse merafe e mentsi. Mo gare ga ôna, go merafe ya Batalaota, Bakhurutshe, Matlamma, **Batswapong** Masarwa le merafe e mengwe e mentsi, mme morafe o mongwe le o mongwe, o ka fa tlase ga kokamêlô ya Kgosana ya ôna, e e kafa tlase ga bogosi jo bogolo ja ga Mmangwato, ja ntlo ya ga Kgama-a-Sekgoma. Dikgosana tse tsothe le merafe ya tsôna di kgêthêla ka ngwaga le ngwaga kwa kgosing e kgolo, kwa matlôtlô aolthe a morafe wa Bangwato a kgobokannang teng.

Letsatsi la botsalô ba ga Kgosi Kgama ga le itsiwe sentlê, gonne ka motlha o a tsetsweng ka ôna go ne go ise go kwalwe tiragalô ya dilo ka thulaganô e di neng di tla ka yôna, Fêla go akangwa gore o tsaletswe kwa Maung, gaufi le Makgarikgari ka ngwaga wa 1823. Go itsege sentlê gore ge Moselekatse a tsêna mo Bechuanaland, go ya go tlhôma bogosi ja gagwê kwa Rhodesia, o ne a ntse a tsetsewe.

O ne a kopana le Dr. Livingstone ka ngwaga wa 1842. Ka nako e o ne a ithuta go thuntsha diphôlôgôlô kwa morakeng ka tlhôbôlô e rragwê a neng a e mo reketse mo mongweng wa bagwebi. Kwa moraka wa gabô o neng o le teng, go bidiwa, Manonnyê. Felô fa, ga go kgakala le fa kajeno go leng motse wa Serowê.

Kgama le monnawê Kgamane ba ne ba romêlwa kwa Kolobeng, kwa Dr. Moffat a neng a tlhomile sekole teng. O ne a amogêla thutô ya Bokeresete mo go moruti Schulenberg wa kereke ya Lutere, yo ka nakô e, o neng a le kwa Shoshong. O ne a kolobediwa ka ngwaga wa 1862.

Kgama o tsene mo bogosing ja ga Mmangwato ka gnwaga wa 1872. Mong wa bogosi ja ga Mmangwato e ne e le Matšheng. O ne a goletse kwa Matebeleng, ke gôna pusô ya gagwê, le mokgwa wa gagwê e neng e le tsa Setebele, mme selô se sa tsisa ngôngôrêgô e kgolo mo morafeng. Kgama o ne a fedisa ngôngôrêgô ya morafe ka go ntsha Matšheng mo gae, mme a tsaya bogosi.

Matšheng e ne e le ênê ngwana wa bogosi wa ga Kgosi Kgari. Kgari o ne a bolawa ke Mašona kwa Matopos, mme ya re ka Matšheng a ne a thopiwa ke Matebele a ga Moselekatse, ge ba fetêla kwa Rhodesia, bogosi ja ga Mmangwato ja wêla mo go Sekgoma. E rile ge Matšheng a boa, Sekgoma a mo tlhôma mo setilong sa bogosi, go thibêlla gore Kgama a se ka a tsêna mo go sôna. O ne a dira jaana ka ge Kgama a ne a amogêla bokeresete kgatlhano le thato ya gagwê.

Kgama ge a tsêna mo bogosing ba ga Mmangwato, o ne a lemoga dilô tse dintsi tse di neng tsa busetsa morafe wa Bangwato kwa moragô, mme a dira gore dilô tse, a di fedise. Ka mokgwa le bophelô ba gagwê jo bosiameng, o ne a gogela morafe wa gagwê mo tseleng ya tshiamô le tswêlôpele. O ne a bolaya dintwa tsa mo gae, a fedisa

boloi, go nyala basadi ba bantsi, go ntsha bogadi le go tshola batho mo bokgobeng. O ne a iletsa thekisô ya bojalwa ja sekgoa mo lefatsheng la gagwê, le gôna a dira gore go se nne mongwe wa batho ba gagwê yo o apaang bojalwa ja Setswana.

Kgama o ne a dira molaô o o gagametseng gore go se nne mogwebi opê yo o neng a nêêla motho opê wa batho ba gagwê molato. Sengwe le sengwe se motho o neng a se rêka, o ne a tshwanetse a se duêlla. O ne a itse sentlê ge molato o se na thusô mo moreking kapô mo morekising. O ne a sa letlelle gore batho ba gagwê ba rekisê dikgomo mo bathong ba ba neng ba tla ba tsamaya. O ne a sa dumelle gore batho ba gagwê ba rekisê mabêlê ka e ne e le ôna sejô se segolo sa bôna. Go ne go se mosadi kapô mosetsana wa morafe wa gagwê yo o neng a ka pagama setimêla kwa ntlê ga tetlêllô ya kgosi.

Bangwato ke batho ba leruô le legolo la kgomo. Leruô le, le ne la tlisiwa ke ge Kgama a sa letlelle gore bolwetse ba dikgomo bo phatlalle mo lefatsheng la gagwê. Le diphôlôgôlô tsa naga di ne di bolwa ka melao, go thibellwa bothlogo jo batho bangwe ba tleng ba bolae diphôlôgôlô tsa naga ka bôna. Ka melao ya gagwê, Bangwato ba ne ba gola maatla, mme ba itsege ge e le morafe o mongwe wa merafe e megolo ya lefatshe la Tshireletso. Tirô tse ntlê tse di supa ge Kgama e ne e le moêtapele le mmusi wa tlhômamô.

Tshiamô ya ga Kgama e ne ya gola le dinyaga tsa gagwê. O ne a le modiredi wa Modimo o mogolo, mme a rata a bile a tlotla mongwe le mongwe yo e neng e le modiredi wa Modimo wa nnete. O ne a busa morafe wa gagwê ka tshiamô, le gona a leka go dirisa molao mongwe le mongwe wa mmusô wa England o a neng a lemoga o ka tswedisa morafe wa gagwê pele. O ne a dira jaana ka a ne a lemogile molemô le tshiamô ya mmusô wa England.

Baruti, Batsamai, le Babapadi ba ne ba amogêlwa ke Kgama le morafe wa gagwê ka leratô le tlotlô e kgolo. Fêla Kgama o ne a se na leratô le tlotlô mo bathong ba ba neng ba ikemiseditse go dira kgalhanong le malao. Ba, o ne a sa rate ge ba ne ba ka tsêna mo morafeng wa gagwê.

O ne a se na keletso ya sengwe se se neng se ka nna thusô mo go ênê kwa ntlê ga morafe wa gagwê.

Bophelô ba gagwê bo botlhe o bo pheletse mo go direleng morafe wa Bangwato, a eletsa ka metlha ge go ne go ka nna boitumêlô le kgotsô mo morafeng wa gagwê. Ditiro tsa gagwê di supa gore o ne a ineetse ka gotlhe go dirêla morafe wa gagwê, mme a godisiwa go feta jaaka a ne a gopotse.

Kgosi e kgolo e e maatlametlo e, e tlogile mo fatsheng leno ka kgwedi ya Mopitlwe, ka ngwaga wa 1923. O ne a nnwa mannô ke morwawe Sekgoma yo o neng a busa ka sebaka se se khutshwane, mme bogosi ba wêla mo go monnawê, Tshekedi yo a tshwareletseng morwa mogolowê, Seretse, yo a tlogetsweng ke rragwê, Sekgoma, a sa le mmotlana.

Ditirô tse Tshekedi a di dirang go tsholetsa morafe wa ga rragwê di mo paka go fetisa ge re ka leka go mo godisa ka melomo ya rona. O tlhomile bogosi ja gagwê mo motheong o rragwê a neng a tlhomile bogosi ja gagwê mo go ôna.

THUTÔ YA BATHOBATSHO MO TRANSVAAL.

Baruti ba ntlha ba ba simolotseng tirô ya go ruta batho batsho mo Transvaal ke baruti ba kêrêkê e e bidiwang London Missionary Society." Batho ba ba simolotseng tirô e, ke Livingstone le Edwards ge ba bula tirô ya thutô kwa Mabotsa ka ngwaga wa 1842. Erile fa moragô ga sebakanyana, Inglis le ênê a simolla tirô kwa Dinokana. Ka ngwaga wa 1857, kêrêkê ya Hermansburg le yôna e ne ya simolla tirô mo merafeng ya Batswana ba ba mo Transvaal kwa bophirimatsatsi.

Go tla ga kêrêkê e fa, e ne e le ka pitsô ya bathobasweu ba ba neng ba busa lefatshe la Transvaal ka motlha o o. Ka sônê sebaka se, Dinokana le Mabotsa, di ne tsa tsêwa mo kerekeng ya London tsa nêwa Hermansburg.

Keletsô ya babusi ba lefatshe le, e ne e le gore kêrêkê nngwe le nngwe e e neng e tsisa thutô mo go lônê, e ne e tshwanetse ya tla ka têtêlêlô ya bônê, mme ya sebeletsa ka fa tlase ga lekgotla le le neng le bidiwa "Volksraad". Mokgwa o o neng o tshotswê ke lekgotla le ka ga di kêrêkê le, o ne o tswa mo matshwenyegong a a neng a kile a nna

teng fa gare ba bônê le kêrêkê ya London ge ba ise ba huduge kwa Kapa. Ke ka moo go sa makatseng ge lônê lekgotla le, le ne la baa melaô e e neng e laêla dikêrêkê ka fa di neng di tshwanetse go ruta ka teng.

Go ne ga fitlhêlwa gore Inglis le Edwards ba ne ba sa dire ka fa molaô o neng o laotsê ka teng, mme ba lêlêkwa. Fa moragô ga go tloga ga bônê, kêrêkê ya Berlin e ne ya simolla tirô mo Transvaal, mme baruti ba yônê ba inêela go tlabolla merafe ya Mašula, Bapedi, le Bafenta ba ba agileng mo Transvaal ntlheng ya leboa. E rile ka yônê nakô e Kêrêkê ya Fora e e bidiwang Dutch Reformed ya gôrôga mo Transvaal.

Ntlheng ya leboa, e rumilwe ke Kêrêkê ya Kapa. Kêrêkê ya Swiss le yônê e ne ya tsêna mo morafeng wa Barôka ya dira mo go bônê.

Kêrêkê ya Wessele e ne ya leka tirô mo Transvaal ka ngwaga wa 1822, mme tirô ya se ka ya nna yônê bakeng la dintwa tse di neng di le teng mo merafeng e mentsho. Le ge gontse jalo, yônê ga e a ka ya inêela, mme e ne ya ya gongwe le gongwe kwa batho ba neng ba e batla teng. La bofêlô e ne ya kgôna go dira se e neng e se ikaeletse.

E rile fa moragô tirô ya dikêrêkê ya gola, mme ya nna makete gore moruti mongwe le mongwe a kgônê gore a tsamaisê tirô e e neng e le ka fa tlase ga tebêllô ya gagwê ka tshwannô. Go ne ga bônala gore ge tirô e tshwanetse ya gola ya tia, go ne go tshwanetse ga baana le bathusi i ba baruti mo tiron e. Tsela ya go bôna bathusi ba, e ne ya bônwa ke baruti ba kêrêkê ya Berlin leanô ka go simolla dikolo go ruta bathusi ba bathobatsho gore moragô ba ba phatlalatsê le mafatshe a ba neng ba thailê tirô ya kêrêkê mo go ônê. Tse pedi tsa dikolo tse ke sa Botshabêlô se se thailweng ka 1877, le sa Mphome ka 1882. Se sa bobedi se, se ne sa tswalwa fa moragô ga loso lwa mothai wa sônê. Sa Botshabêlô se ne sa gola, mme kajeno ke sengwe sa dikolo tse dikgolo tsa bathobatsho mo Transvaal.

Ka baruti ba dikêrêkê tse ba ne ba ithuta dipuô tsa bathobatsho ba Transvaal, ba ne ba nonofa go kwala dibuka tsa Sepedi le tsa Setswana. Ba ne ba ithuta ka botlâlô mokgwa le bophelô ba bathobatsho gore ba tle ba kgônê go ba thusa mo maketeng a bophelô ba bônê ba moa, le ba nama. Ka kitsô ya bônê ya mothomotsho ba ne ba

thusa mmusô ka go o gakolla tsela le mokgwa o, motho motsho a neng a tshwanetse go busiwa ka ôné.

Ka kgakollô ya bônê, melaô e mentsi e e siameng ya bathobatscho, ke yônê e mmusô o atlholang ka yônê.

Mo go ôné motlha o, thutô ya bathobatscho e ne e le morwalô wa baruti. Baruti le barutisi ba ba neng ba dira mo dikolong tsa bathobatscho, ba ne ba duêlwa ke dikêrêkê tse ba neng ba sebetsa ka fa tlase ga kokamêlô ya tsônê. Go ne go se thusô e e neng e bônwa mo Mmusong. Fa moragô ga ntwaga ya Maesimane le Maburu (Anglo Boer War) ke gôna mmusô o neng wa lôkêla seatla sa ôné mo tirong ya thutô ya bathobatscho. Ke gôna e rileng ka ngwaga wa 1903. mmusô wa dira molaô o ka ôné o neng o tshwanetse wa baakanyetsa thutô ya bathobatscho. Mo go ôné ngwaga o, go ne ga kgêthwa motlathlobi wa dikolo tsa bathobatscho, le bathusi ba gagwê.

Ka ôné ngwaga oo, mmusô wa simolla go tlathloba le go bôna tirô ya thutô ya motho-motsho e e neng a dirwa ke dikêrêkê. Tlathlobô e, e ne ya supa gore ka bofêlô ba ngwaga wa 1903 go ne go le dikolo di le 201, mme ditshotsê bana ba le 12,660, le barutisi ba le 280; ba ba 41 ba bônê e ne e le bathobasweu. Ke gônê mmusô wa dira leanô la go thusa pele go duêla barutisi, le selekanyô se batho-batscho ba neng ba tshwanetse go rutiwa ka sônê mo dikolong tse dipôtlana. Mo dikolong tse, ba ne la tshwanetse go rutiwa go bua, go kwala, le go bala puô ya Seesimane: go itse dipalô tse dibônôlô, le thutô ya dilô tse dingwe e e lekanyeng thutô ya buka ya III.

Fa moragô ga buka ya III mmusô le gôna o ne wa thusa gore bana ba ba neng ba ikaêlla go rutêla kwa pele, ba yê kwa dikolong tse di kwa pele go ithutêla go tla ba nna barutisi mo dikolong tse dipôtlana. Kwa dikolong tse di kwa pele, ba ne ba êma ka buka ya VI, mme ba boe batshotsê dikwalô tse di supang gore ba, ke barutisi. Kajeno motho yo o feletseng fa bukeng ya VI, ga ikae gore ke morutegi, le gôna go ditlhong mo go êné go bolêla gore o ithutile go fitlha ka buka ya borataro.

Tirô ya thutô ya mothomotsho ke tirô e e makete gonne le kajeno mmusô ga o ise o ikutlwe go ka e tsaya mo diatleng tsa baruti mme wa e sikara ka botlalô. Se mmusô o santseng o se dira, ke go fa thusô ka go lefa barutisi, le

go romêla batlhatlhabi ba ôné go bôna gore a barutisi ba dira tirô ya bôna ka tshwannô, le go bega kwa kgotleng la thutô, gore se se kannang molemô ke eng go tsholetsa thutô ya mothomotsho. Ka dikgakollô tsa bônê, mmusô o ntse o fetola mekgwa le ditsela tse mothomotsho a tshwanetseng go rutwa ka tsônê.

Ka ngwaga wa 1924, mmusô o ne wa kgetha lekgotla le le gakollang ba lekgotla la thutô mo tsamaisong ya thutô ya mothomotsho. Kgotla le, le na le thusô e kgolo gonne malokô a lona ke batho ba ba itseng dikeletso, botlhoki le kêmô ya bathobatsho. Ge lekgotla le le sala le kgethwa, go setse go tsile diphetogô tse dintsi, le yônê kêmô ya thutô e setse e le e sele mo go se e neng e le sônê mo dinyageng tse di fetileng. Kajeno go na le dikolo mono tse di baakanyetsang makau le barwetsana go ya kwa dikolong tse di kwa godimo tse di tshwanang le Sekolo sa Fort Hare. Sekolo se, ke sônê se kajeno makolwane le bahumagatsana ba ikaëllang go bowa kwa go sônê. Ke gônê ba tla itseng gore ba rutegile.

Kêrêkê ya England e ne ya simolla tirô fa moragô ga Kêrêkê ya Wesele. Le yônê e ne ya dira ka makete a magolo e ise e dire tirô e e ka bônalang. Fa moragô ga dikêrêkê tse, le gôna ka dibaka di sele, gone ga tla dikêrêkê tse dingwe, mme tsa somilla dikolo mo mafelong a mantshi a Transvaal.

Selô se segolo, se se meng sa êma tirô ya dikêrêkê pele, e ne, e le mokgwa o o thata o ka ôné go neng go se bônôlô go ka rêka lefatshe le kêrêkê e neng e tshwanetse go ka dirêla mo go lônê, mme la bofêlô dikêrêkê tsa kgôna go rêka ditsha tsa lefatse tse di neng tsa sebeletsa mo go tsônê. Le gôna di ne tsa thusa batho ka go ba buëlla le mmusô mo dithêkong tsa mafatshe, mme mmusô wa dumêla ka gore dikwalô tsa thêkô ya mafatshe a, di tshwanetse tsa nna mo diatleng tsa baruti go di tlhokômêlla bathobatsho. Dikgosi tse dintsi di ne tsa rêka mafatshe ka tsela e, mme ba bangwe ba supa tebogô ya bônê ka go sega ditshana tsa mafatshe a ba neng ba a rêka, mme ba di nêëla baruti go aga dikolo le dikêrêkê mo go ôné.

Keletso le maikaëllô a dikêrêkê tsena e ne e le go tlhabolla merafe ya bathobatsho, le go e bopa seša ka fa mekgweng ya Sekêrêsetsê, mme yônê kêrêkê ya lemoga gore e ne e

ka kgôna go dira tirô e e neng e ikaëlla go e dira ge e ne e ka ruta batho, e seng go bala le go kwala fêla, go re ba tlê ba kgônê go bala Bebele le go ithuta Katekasima, go ôpêla difela, mme ka go ba lemosa gore bônê jaaka batho, ba ne ba tshwanetse ba phela jang le ka go ba ruta go lema mumu ka tshwannô, le ka go ba ruta ditirô tse dingwe tsa d atla tse ba neng ba tshwanetse go iphedisa ka tsônê.

Tirô e ya diatla e, ba ne ba e ruta ba sena go batlisisa se e neng e le sônê botlhoki ba batho ba ba neng ba le mo go bônê.

Mo mafelong a mangwe, baruti ba ne ba ruta batho go betlêla dikêrêkê le magae a bônê ditilô. Mo gongwe batho ba ne ba rutiwa go dira maekete gore ka ônê go tlê go kgônwê go agiwa kêrêkê, le dikolo, le matlo. Mo gongwe ba ne ba rutiwa go thula tshipi gore batho ba tlê ba kgônê go ithulêla dikoloi. Thuto ya go lema e ne e le yônê e kgolo go nne go ne go tlhokêga gore batho ba itse go lema mmu ka mokgwa o batlhalefi ba lemanng ka ônê gore o tlê o ba fê dijô tse ba neng ba ka kgôna go iphedisa ka tsôna.

Mo mafelong a mangwe batho ba ne ba agile mo mafatsheng a kêrêkê, mme ba pitlaganye thata mo go ônê. Mo ke gônê go neng go tlhokêga thata go dira gore ba itse go dira ka mmu sentlê, gore e tle e re mo masimonyaneng a mannye a ba neng ba a lema, ba kgônê go kotula dijâlô tsa bônê ka bontsi gore ba kgônê go ja le go ikapesa ka tsônê. Kajeno tirô ya thutô ya go lema e mo diatleng tsa mmusô. O agile dikolo tse go rutwang makau a batho-batsho mo go tsônê, mme ge ba fetsa sebaka sa thutô ya bônê, ba romelwe kwa metseng ya bônê go ruta ba ga bônê.

KGAMA LE MOGOGORWANA.

E kile ya re sebaka sengwe mo metlheng ya bogologolo, monna mongwe a ba a le mo nageng a tsoma. O ne a tshotsê selêswana sa gagwê sa magagane, le lerumô la gagwê la segai, mme a apere mogaswana wa tlalô la phala. Mme e rile ge a ntse a tsamaya mo sekgweng, ga tsoga kgama e tona ya pôô, mme a lemoga ge e ne e pallwa ke go siana. A itlhoganna ka natla e kgolo go e atamêla gore a e tllhabê ka lerumô, kapô a e rêmê ka selêswana sa gagwê.

O ne a e koba ka sebaka se seleejane mme a lemoga ge a ne a sa e atamele mo a neng a ka e tlhaba ka lerumô kapô a e rêma ka selepê. A leka ka maatla go siana go feta ga pele gore a e atamêlê, mme a bôna a se be a e atamêla. go feta ga ntsha. Ka sebaka se, a tlêlwa ke mogopolô o o reng o ne a thibêllwa ke mogogorwana wa gagwê go siana, mme a o apola a o latlha, ka a ne a dumêla gore o tla bolaya kgama, mme e re a sena go e bua a itirêla mogogorwana o mofya ka letlalô la yôna.

E rile ge a sena go latlha kgaswana ya gagwê a leka gapê go siana go feta ga ntsha, mme a fitlhêla gore le ge a dira jalo o ne a sa kgône go e atamêla ka mo a neng a elets a ka teng. Jaanong a tlêlwa ke mogopolô o o reng o ne a tshwanetse a e khukhêla, mme e tla re ka e ne e pallwa, ya re la bofêlô ya lapa mme a kgôna go e bolaya. A e koba tsatsi le lotlhe, e tswa mo sekgweng e tsêna mo sekgweng. Monna yo wa batho a ikana gore le ge go ne go ka nna jang o ne a tshwanetse go ya gae a tshotsê dinama tsa yôna le letlalô la yôna.

La bofêlô letsatsi le ne la phirima, mme le ge gontse jalo monna yo a sala kgama moragô go fitlhêla lefifi la be la mo wêla. Ka nakô e, a se ka a tlhôla a bôna sentlê fa a neng a siane teng, mme le yôna kgama a se ka a tlhôla a kgôna go e bôna. O ne a simolla go e lata ka go utlwêlla kwa e neng e tsamaya teng, mme le yôna ka e ne e lemogile ge a ne a sa tlhôla a e kobile, ya simolla go iketla. Go rialo ya se ka ya tlhôla e kgôna go dira modumô o a neng a ka e lata ka ônê.

Ke gônê monna wa batho a êma a ipotsa a re: "A e tôta e ntshiile? E ile, go setse nna mmôna dilô. Jaanong ke tla dirang ka ke siilwe ke kgama le gônê ke latlhile kgaswana ya me ke gopotsê go re ke tla bolaya kgama?" A nna fa fatshe mo sekgweng ka kutlôbotlhoko e kgolo ge a bôna a se na se a neng a tshwanetse a lala a ikategile ka sônê mo bosigong jo boleele jwa mariga. A bua ka moa o o botlhoko a re "A nna, ke latlhegetswe ke kgama le mogogorwana ka baka la bosilo ba me."

Tirô e, ya monna wa bogologolo e, e re file seane se sengwe sa diane tsa bogologolo tse di tletseng thutô e kgolo mo go rona batho ba malatsi a kajeno. Ka sônê seane se, re ithuta gore re se ka ra latlha sengwe se re nang le

sôna re ise re kgone go baana le se re ikaëllang go nna le sôna. Ge re sa dire jaana, re tla aga re llêla kgama le mogogorwana.

Lona basimane le basetsana ba me ba lo balang kgang ena, ke lo gakolla gore lo ithutê seane se sa bogologolo se, le tse dingwe tse di tshwanang nasô, mme lo lekê ka metlha go tsaya se di se lo rutang, mme lo se dirisê mo botshelong jwa lona. Botlhale ba kajeno bo bogolo, mme ga bo gaise jwa bogologolo, gonne dipolêlô tsothe tsa bônê tse ba di tlogetseng go nna kgakollo mo go rona mo dikotsing le ditsietsing tse dintsi tsa malatsi a kajeno, di supa bo nnete le boammarure jo e rileng ge ba di bua ba be ba bo batlisitse mme ba bo bôna.

RHODESIA.

Karolô ya lefatshe leno la Afrika e e ka fa tlase ga kokamêlô ya Pusô ya England, e akaretsa bogare ba lefatshe le, go tswa kwa Kapa go ya kwa matsheng a magolo a a kwa botennyê ba Afrika gaufi le Mogarafatsché ntlheng ya borwa. Mo godimo ga Mogarafatshe,¹⁾ go lefatshe la Uganda le East Africa Protectorate, ao a kgaogantsweng le Afrika-Borwa ke Tanganyika le Congo.

Gaufi le marapadi a Afrika ntlheng ya botlhaba-tsatsi, go setlhake sa Zanšibar se le sônê se leng ka fa tlase ga kokamêlô ya Pusô ya England. Ntlheng ya borwa, go lefatshe la Bechuana-land Protectorate, le le tshwaraganyeng le Transvaal le lefatshe la Kapa. Mo malatsing a a fetileng, Afrika-Borwa ntlheng ya leboeng, o ne a sa itsiwe ke batho ba le bantsi ge e ne e se batsomi le bagwebi le babatla-kitso ka ga lefatshe le baruti ba ba tshwanang le Moffat le Livingstone ba e neng e le baêtapele mo go batleng kitso ya se Afrika e leng sônê.

Mo nyageng di se kae tse di fetileng bathobasweu ba ne ba tshelêla mo lefatsheng le le bidiwang Rhodesia. Go na le ditshupô mo mafelong a mantsi a lefatshe le, gore ke gônê mo go neng go epiwa kgôtlhô, le gônê go tletse mesima

¹⁾ Mogarafatsché means Equator.

e megologolo e e bonalang sentle gore go ne go ntshiwa kgôtlho mo go yônê. Ga go itse opê gore baepi ba mesima e ke bomang, mme go belaêlwa gore ke gônê Kgosi Solomon wa bogologolo a tsereng kgôtlhō teng go aga Temple ya Jerusalem.

Mo gare ga makgabana go fitlhêlwa matlōtla a dikagô tse di fapaanang le dikagô tsa baagi ba kajeno ba lefatshe le. Felô gongwe mo gare ga makgabana a, go fitlhetswe tlhobolô tse dikgolo di le pedi tse di neng di setse di jelwe ke madimatle. Tse ke tshupô ya gore banni ba lefatshe le ba bogologolo e ne e le bangwe ba morafe wa tswelôpele, ka gongwe Barôma, kgotsa Mapotokisi. Fa gongwe go ne ga thwalwa papetlana ya madi a Serôma. Bangwe ba gopola gore lefatshe le le ne le le ka fa tlase ga pusô ya Mohumagadi wa Sheba o re utlwang ka ga gagwê mo Bebeleng.

Ge Bathobasweu ba tsêna mo fatsheng le, go ne go agile teng merafe e me bedi ya bathobatsho, Maswena le Matebele a ga Moselekatsi. Merafe e, e ne e se na sepê le go dira ka kgôtlhō. Tshipi ke yônê e neng e dirisiwa ke Matabele go dira ditlhabanô tsa bônê tse di boitshegang. Ka tsônê ditlhabanô tse, ba ne ba fenyâ morafe wa Moswena, mme ba tsaya lefatshe mo go ônê. Le gale mo kitsong ya go dirisa tshipi, Maswena a ne a feta Matebele.

Bathobasweu ba ntlha ba ba neng ba tla mo lefatsheng la Rhodesia, ba ne ba fitlhêla go se bonôlô go tsêna le go aga mo lefatsheng le. Ba fitlhetswe go le diketekete tsa batlhabani ba ba neng ba le ka fa tlase ga taolô ya ga Lobengula morwa Moselekatsi. Go ne ga nna ntwâ fa gare ga Basweu le Batsho e e neng ya athola gore mmusi wa lefatshe e ne e tshwanetse ya nna mang. Ka yônê ntwâ e, motse o mogolo wa ga Lobenula, Bolawane (Bulawayo) o ne wa thopiwa ke bathobasweu. Ka jeno motse o, ke motse wa batho basweu.

Fa morago ga loso lwa ga kgosi ya bônê Lobengula, Matebele a ne a tsoga gapê kgalhanô le bathobasweu. Ntwâ e, e ne ya tsisiwa ke ge dikgomo tsa bônê Matebele di ne di tshwanetse tsa bolawa go thibêlla bolwetse ba dikgomo jo bo neng bo tsenye mo lefatsheng leo. Ka sebaka se se-leele, motse o mogolo wa Salisbury, o e leng ônê motse o mogolo wa pusô e mphya, o ne wa thathediwa ke

Matebele, mme la bofêlô ba be ba inêla. Ka jeno ba phela ka kagisô le bathobasweu, mme ba batla mo go bônê tsela tse dintle tsa go phela mo malatsing a gompijeno.

Bogolo ba lefatshe le le gapilweng ke bathobasweu le, ke lefatshe le le kwa godimo, la melatswana e e boteng e e fa gare ga makgabana a matlapa a masweu. Makgabana a, ke ônê a kgôtlhê e fitlhelwang ka bontsi mo go ônê. Mo mekgatsheng go dikgomo le metsi. Ba ba itseng England ba re ge o tsamaya mo mekgatsheng e, o ka re o tsamaya mo mekgatsheng ya makgabana a England. Phapaang ke gore mo go yônê mekgatsha e, re a ne re utlwa tau e duma, e e tlang gangwe le gapê go senka mongwe kapô se e ka se jang.

Lefatshe le ka ntlha ya bo-kwagodimo ga lônê, le kgônêga go dirwa boagô ba mothomosweu. Fa gongwe mo motlheng wa mariga go a tle gonne tsididi jaaka ekete ke kwa borwa.

Moseja wa noka ya Zambesi ntlheng ya leboeng, lefatshe la Rhodesia le busiwa ke setlhôpha se se bidiwang 'Chartered Company'. Lefatshe le le bidiwa North Rhodesia, mme le kgaogantswe karolô tse pedi tse di bidiwang Borotsi; kapo North-Western Rhodesia, le North-Eastern Rhodesia. Lefatshe le ke lefatshe la baagi ba bantsi ba re sa kgoneng go bolêla palô ya bônê ka nêpô. Karolô ya lefatshe le e e bidiwang Borotsi, e na le metsi sentle, mme metsi mono Afrika ke bophelô.

Lefatshe la Bechuanaland ga le na dinoka tse di elang, ge e se fêla mo nakong ya le tlhafula ge melapô le melatswana di tladitswe ke pula. Mo Rhodesia go na le dinoka tse dintsi. Tse dikgolo ke Zambesi le Odi, tse ditelle le gona tsa metsi a magolo. Dinoka tse le tse dingwe di dira gore tebêgô ya naga e nne ntle thata. Mmu wa le fatshe le, o mafura mo dijalong le mo majannyê a e leng sejo se segolo sa kgomo le diphôlôgôlô tse dintsi tsa naga. Ke sônê se dirang gore Rhodesia e nne bonnô ba diphôlôgôlô tsa mefuta e mentsi.

Kgokong, tshêsêbê, pitse ya naga, thôlô, phala, potokwane, le tse dingwe tse dintsi, di bonwa ka metlhape e megolo, le gôna go monate go di bôna di fula ka thakgallô mo lefatsheng la tsônê. Batsomi bafatshe leno le ba bangwe, ba diphôlôgôlô tse di sa tlhologeng di bonala kwa ga bônê, ba ologêla teng ka nako e batsomi ba dumellang go tsoma,

mme mongwe le mongwe a bolae phôlôgôlô e a eletsang go e bolaya.

Dijô tse di jalwang teng, mme di gole ka bontlê ke reise, korong, le kofi. Tshoma²⁾ ke e ngwe ya dilô tsa tse di tsêwang mo dikgweng tsa lefatshe leno. Mo mekgatsheng ya noka ya Zambesi ke mafelô a bolwetse. Le gale bogolo ba lefatshe le, go ya kwa go tsholetsegileng ga North Rhodesia, ke felô mo go siametseng baagô ba motho ka go se na malwetse. Gongwe le gongwe ga lefatshe le, go tletse metse, le gôna le fatshe le, le tletse meêpô ya mehuta e mentsi, bogolo tshipi le malatlha.

Ge kgôtlhô e sena go bonwa kwa Gouteng (Witwatersrand), go ne ga tlhôkêga gore go dirwê ditsela tsa setimêla go tswa kwa matsibogong a a gorogêlang dikêpê go ya kwa meêpô ya kgôtlhô e neng e simolotsweng teng. Dikgang tsa pônâlô ya kgôtlhô mo felong fa, e ne ya dira gore go thologê batho ba bantsi ba merafe ya Europa go tla go itshenkela maruô mo fatsheng leno. Ba bantsi ba batho ba ba ne ba nna segô ba bôna se ba neng ba bolletse go se batla, mme ka jeno ke bahumi ba bagolo ba fatshe leno. Bangwe ba ne ba boêla magaeng a bônê ge ba sena go kgobokanya maruô a magolo.

Ba bantsi bane ba tlhôka le segô le le neng la bônwa ke ba ba ngwe. Ke bônê kajeno ba bidiwang badidi ba fatshe leno. Batho ba ba dule morwalô o mogolo mo go ba e leng batsamaise ba pusô ya lefatshe le, gonne mo tirong e kgolo ya go dira melaô e e dirang gore batho ba phele ka kagisô le ka tshiamô, ba tshwanetse ba batla tsela e ka yôna ba tshwanetseng ba thusa badidi ba, gore ba se ka ba bolawa ke tla la go tsamaya ba sa ikatêga.

Kajeno ditsela tsa setimêla tse di rallang Free State le Kapa le Natal le Transvaal, di tshwaraganya East Africa le Rhodesia; di tshwaraganya Johannesburg le matsibôgô aotlhe a botlhabatsatsi le a borwa a fatshe leno la Afrika-Borwa. Go na le tsela e e tswang kwa motseng wa Kapa, e e rallang Rhodesia e ye kwa Bolawane go ya kwa Salisbury. Fa, e kgatlhana le e e tswang kwa Beira mo Portuguese East Africa. Tsela e e tshedile noka ya Zambesi mme go ikaêllwa gore e dirwê gore e be e tshwaraganê le e e tswang kwa motseng wa Cairo mo Egepetwa.

²⁾ Tshoma means Rubber.

THUTÔ YA NTLHA YA NGWANA WA MOSIMANE.

Mo merafeng ya Batswana, bana ba basimane ba amogêla thutô ya bôna ya ntlha ya botho kwa morakeng. Ngwana wa mosimane ge a a kgwa lebêlê, rragwê o mo tsaya a mo ise kwa morakeng mme a nne le ênê teng go fitlhêlê mosimane a nônôfêlê go disa. Thutô ya gagwê ya ntlha ya go disa, o e rutiwa ka go disisiwa dinamane kapô dipodi le dinku. Tirô e, e mo naya go ithuta se tshwannô ya modisa e leng sôna mo diruiweng tse a di neilweng go di disa. O rutiwa go solofêla diruiwa tsa ga rragwê ka go di femêla mo sengweng le sengwe se e ka nnang sesenyi mo go tsôna. O tshwanetse a itse ge namane e lwala, le go begêla mo go rragwê gore a lekê go e thusa bolwetse bo ise bo e topegele ka go e batlêla setlhare se se lebaganyeng go alafa bolwetse bo e bo lwalang. Ge rragwê a begêlwa bolwetse ba namane, o raya mosimane wa gagwê a re a yê le ênê go mmontsha namane e e lwalang mme ge ba fitlha fa go yôna, monnamogolo o a e sekaseka go bôna se e kabo e le molato mo go yôna. E tla re ge a lemogile sentlê se se e bolayang a bolelle mosimane wa gagwê se bolwetse ba namane e leng sôna, mme a mmiletse kwa nageng go mô supegetsatsa setlhare se se ka alafang bolwetse. Ke gôna a tla se êpang naê ba se tsêêla kwa morakeng go ya go mmontsha tsela e se apeiwang ka yôna le mokgwa o se tshwanetseng go nosiwa namane ka ôna. O rutiwa mokgwa o a tshwanetseng go se êpa kapô le go se apaa ka ona, gonne ge a ka fosa tsêla ya go se êpa kapô ya go se apaa, ga se ka ke sa nna thusô mo namaneng e e lwalang.

Bolwetse bo bogolo ba dinamane ke bolwetse ba sebetse. Bolwetse bo, bo itsege ka tsela di le pedi. Tsela ya ntlha ya bôna ke go phšegisa namane; ya bobedi ke go ntsha namane bololo. Ge e nngwe ya ditshupô tse e ka bônwa mo namaneng go tla itsiwe gore dinamane tse tsotlhe dia lwala le ge bolwetse bo ise bo itshupe mo go tsôna mme go tshwanetse ga epiwa setlhare, sa apêwa mme tsa nosiwa tse tsotlhe. Gantsi go dira jaana, go boloka dinamane tse dintsi. Thutô e, mosimane o tshwanetse go e itse ka botlalô gonne ge a ka se ka a itse go phedisa dinamane, a ka se ka a rua dikgomo, gobane dikgomo ke

morôlê. Ke gôna ramosimane a rutang mosimane wa gagwê ditlhatshana tse di ka thibêlang le go alafa sebate.

Go thibêlla bolwetse ba sebate, go epiwa medi ya moretlwa le ya mogonônô mme e apeuwe ka metsi a a lekanyeng go nosa namane e nngwe le enngwe ka lebôtlôlo le tletse. Go dira jaana, ke go di bofolla mala le go iletsa sabotlhako go kôkotlelêgela mo sebeteng sa tsôna. Ge namane e setse e lwala, go epiwa medi ya setlhatshana se se bidiwang sebate, se apeuwe mme namane e nosiwe metsi a sôna.

Dikalafô tse pedi tse di na le thusô ge di dirisitswe ka mokgwa o o tshwanetseng. Setlhare se se diphadisang tse pedi tse ka go alafa sebate tse, se nna mo mogobeng. Le sôna se, se êpiwa medi mme re se baakanyetse go alafa ka go se apaa ka mafsi.

Setlhare se ga se itsiwe ke batho ba le bantsi, le gôna tsela e se baakanyediwang go alafa ka yôna ga e bonôlô jaaka ya ditlhare tse pedi tsa ntlha. Ge setlhare se tshwane tse sa apeiwa, go tshwanetse ga gamiwa dikgomo tse tsothle tse bana ba tsôna ba tshwanetseng go alafêlwa sebate, mme ya re mo mafsing a e nngwe le e nngwe ya tsôna ga tsêwa mafsi ka selekanyô sa komiki ya tee a tshêlwa mo pitseng ya setlhare. Ge setlhare se le mo isong, go tsêwa tootso go loodiwe selêpê mo go yôna go sa tshelwe metsi. Lorole lo lo ntshiwang ke selêpê ge se gotlhana le tootso, lo tsêwê lo latlhêlwê mo pitseng ya setlhare mmôgô le selêpê. Ge setlhare se sena go fufula, sea tlhatlolwa, mme go nosiwe namane e nngwe le e nngwe ka selekanyô se go tserweng mafsi a mmayô ka sôna.

Bolwetse bo bongwe bo bo atetseng go bolaya diname ge di sena go feta nakô ya go bolaiwa ke sebate ke serotswana. Ka sôna, mosimane o rutiwa gore ge namane e ka swa mme a lemoga gore e bolailwe ke sôna, o tshwanetse a e buwa a êpa segwere se gotweng tshukô ya pôô; ya re ge a sena go se êpa, a se dibolla mo godimo jaaka ekete o dira sethibô. Ge a sena go se dibolla, a se gonya ka fateng jaaka ekete o dira kgamêlô. Ge a sena go dira kgamêlô, a ya mo namaneng e e suleng, a sega namanyana mo sethweng se segnwe le se sengwe, mme e nngwe le e nngwe ya dinamanyana tse, a e lókêla mo kgamelong e, mme ge a sena go dira jaana, a thiba kgamêlônyana e ka sethibô sa yôna, mme a e épêla mosima a e lokêla mo go ôna a tshêlla thata.

Go dira jaana o a be a di fitlhêla. Ge a dirile tiro e sentlê, go tla ne go sala go swa ya ntlha fêla.

Ge a sa dire jaana, o tshwanetse a kgetla dithôbanyane tsa marôbê. Ge a sena go di kgetla, a di kgaoganya ka bokhutshwanyane mme a di dira mesêtô. Ge a sena go dira jaana, a tshwara dinamane mme a phunya e nngwe le e nngwe mosimana mo lebedung a lôkêla thôbanyane ya tse a di setileng mo mosimaneng o gore e se ka ya wa. Tsela tse ke tse basimane ba dikgomo ba ne ba di rutiwa go ise go itsiwe ditlhare tsa sekgowa tsa sebetle le tsa serotswana tse kajeno go tlhabiwang dikgomo le dinamane ka tsôna. Ga go tlhole go na le basimane ba bantsi ba ba itseng ditlhare tsa Setswana ka ge dikgomo di sa tlhôle di disiwa ke banna ba ba ka rutang badisa ditlhare tse.

Modisa o tshwanetse go itse gore ge namane e ka re e sena go tsalwa ya pallwa ke go anya, e a be e le mênô maleele, mme o tshwanetse a e thusa ka go gotlha mênô a yôna ka mosidi. Ge a ka se ka a dira jaana namane e ka pallwa ke go anya go fitlhêlê e bolawê ke tlala. Ge namane e ka kgaolwa ke mmayô bosukwana o tshwanetse a khuma lodi mme a bôfa phatlha ya busukwana gore phefô e se ka ya tsêna namane mo maleng ka yôna ya e bolaya. Ge namane kapô kgomo e bolawa ke matlhô, o tshwanetse a kgetla matlhare a motlopi a a tlantla a a anêga, mme ya re a omile a a sila bolêta a tshêla lorole mo matlhong a yôna. Ge a sa dire jaana, a batla sebokolodi se se suleng sa monamaladi, a se sila bolêta mme a tshêla lorole mo matlhong a yôna.

Thutô e ngwe e monna a se keng a lebala go e ruta ngwana wa gagwê wa mosimane ke ya mehuta ya majang a a siamet-seng go hulwa ke dikgomo. E ke thutô e nngwe e kgolo, gonne ge dikgomo di tla ata, di tshwanetse ka galê tsa nna mo khulong e e siameng. Ge mosimane a na le kitsô ya majang a e leng mahulô a dikgomo, a ka batlêla dikgomo tsa gabô khulô rragwê a se teng. Ka go itse ge selô se e le sengwe se segolo mo bodiseng ramosimane o ruta morwaê majang a otlhe ka maina le ka go a mmontsha. O tsamaya le ênê mo nageng ba disitse dikgomo, mme a mo dire gore a bônê rure gore bojang bo dikgomo di bo jang go feta bo bongwe ke bofe. Mo go yôna mehuta e ya majang e, go na le mohuta o dikgomo di o jang letlhafula le o di o jang mariga.

Ge modisa a tla itse ge naga e le ya dikgomo, o tshwanetse a fitlhêla mo go yôna go atile majang a: Mfafa, mfêrêtlhwane, senamagadi, rôthôthwê, mojakubu, le a mangwe. Mosagwe, seloka, sesigo, le a mangwe ga se majang a a jewang ke dikgomo. Le diphôlôgôlô tse dikgolo tse di e tsang dikgokong, dithôlô, dikgama le tse dingwe, di fitlhelwa mo nageng e e tshotseng majang a mehuta e menê ya ntlha, a a ratwang ke dikgomo le diruiwa tse dingwe. Ditlhare tse le tsônê go rutiwang gore modisa a itse naga e e siameng go nna dikgomo ka tsône, ke mogônônô, mogôtlhò, mongana, moretwa, mokala le tse dintsi tse dingwe. Tse dintsi tsa ditlhare tse, ke dijô tse dikgolo tsa dikgomo mo metlheng ya komêllô. Dikgomo di kgôna go phela ka tsôna sebaka se seleele le ge bojang bo se teng.

Selô se sengwe se se tlhokêgang mo modiseng wa nnete ke go itse gore mo nakong ya kômêllô, go tloga ka kgwedi ya Seêtêbosigo go fitlha ka pula ya tsheola sejô se segolo mo bophelong ba kgomo ke metsi a a phêpa.

Ge di ka tlhokômêlwa go nwa metsi a mantlê ka malatsi mo go yôna nakô e, di kgôna go nna mo nameng e e siameng ka sebaka se seleele le ge bojang bo se teng, mme ge metsi a se phêpa, le ge khulô e le ntsi thata, dikgomo di senyêga mmele, di bopame, mme la befêlo di bolawe ke bokaduê. Selô se se fetsa dikgomo ka ngwaga le ngwaga, mme se diiditsê batho ba le bantsi ka ntlha ya go se baane le modisa wa tlhômamô. Tsela e nngwe e Motswana a rutang morwawê mokgwa wa batho ka yôna, ke ya go mmaa ka metlha ka fatlase ga molaô o o rutang gore ga go gopê mo bophelong ba motho kwa a ka phelang ka thêllô teng. Gongwe le gongwe fa a leng teng o tshwanetse go reetsa sengwe le sengwe, mme a phela ka fa tlase ga taolô le taêlô ya motho yo a leng mogolo mo go ênê. Motho yo e ka nna rragwê, rangwanagwê, mogolowê kapô mongwe fêla yo o kabo a le mogolo mo go ênê. O tshwanetse go reetsa sengwe le sengwe se a se mo laêlang mme a se tshegetsa, a se dira jaaka taolô e ntse. Ge go ka nna tsela e e ka lemosang ramosimane gore morwawê ga tshegetse se ênê a se morutang, o mmontsha ka bonôlô ge a gana go diragatsa taolô ya gagwê.

Ge ramosimane a ka nna le nnete ya gore mosimane wa gagwê ga eletlhokô se a se mo laêlang, o mo kgêtlêla

moretlwa a mo latse fa fatshe, mme a mo itee dimpa tse ênê a ka nnang kgotsô go di mo itaa. Se ke molaô o o saleng o nna teng kwa tlhôlegong ya motho le gôna o tla nna teng go fitlha kwa bofelong ba dilô tsotlhe. Go tloga fa, o tla êlatlhôkô go bôna ge go sa nne phetogô mo mokgweng wa mosimane, mme ge phetogô ya tshiamô e le teng o tla supegetsa mosimane wa gagwê ka tidimalô ge a thabisiwa ke mokgwa wa gagwê. Ge go se na phetogô, o tla mo itaa gapê ka selekanyô se se fetang sa titêô ya ntlha. O tla dira jaana go fitlhêlê mosimane a boêlê mo tseleng e e siameng ge a sa tsalwa a kgôpame.

Ntlha e kgolo e re tshwanetseng ra e êlatlhôkô mo thutong ya mosimane wa Motswana, ke mokgwa o rragwê a dirang gotlhe ka teng go mo ruta botlhôkwa ba kgomo. Selô se, se re bontsha ge go se sepê se Motswana a kaang se ka mo thusa mo bophelong ba gagwê go phadisa kgomo. Se ke nnete e e sa okomelweng gonne mo bophelong botlhe bagagwê Motswana ga ka ke a dira morêrô opê kwa ntlê ga kgomo. Mo tirong tse dikgolo tse di tshwanang le dithêkô tsa mafatshe, kapô tsa go nyala mosadi, Motswana o a êtsêêtsêga ge a se na kgomo. Ge e le teng, o fitlhêla tiro nngwe le nngwe ya gagwê e le bonôlô.

Ka baka le, o tshwanetse a ruta morwawê molemô le monate wa kgomo. Ke gôna e reng ge a e bôka a re "kgomo modimo wa mo gae," gonne wa itse gore a ka se ka a phela kwa ntlê ga kgomo. O e bitsa modimo gonne e a mmoloka. Gapê o e bitsa modimo gonne dintsho tse dintsi mo bophelong ba merafe ya Batswana di tsisiwa ke kgomo. Ge go ka nna phapaang fa gare ga batho bakeng la yôna, mme mongwe wa bôna a swa, go dumêlwa gore o bolailwe ke yôna phapaang ya bôna ka ga kgomo. Ge morui wa dikgomo a ka swa, go itsiwe ge a sa bolaiwa ke sepê ge e se tsôna dikgomo. A re gapê a re "Ka nna nawô ka tlhôka borôkô, ka e tlhôka le gôna ka tlhôka borôkô." Se ke gore ge a na le kgomo, ga na borôkô ka a tshwenngwa ke go e tlhókômêla. Ge a se na nawô o tlhóbaediwa ke le huma. Go bontsha morwawê botlhôkwa ba kgomo, le tsela e e makete e kgomo e bônwang ka yôna, monna wa Motswana ge a e bôka gapê a re "Kgomo e bolaile banna ba le bantsi. Gape a re Manong ga a ka a nna mapiping fêla a be a bôna dinamama tsa batho, tsa banna ba ne ba

tlhabanêla ngôpê.” Leina le le reng ngôpê ke leina la bógológóló la kgomo. Mono Afrika-Borwa le setse le lebetswe. Kwa kgomo e sa ntseng e bidiwa ka lóna ke kwa bogareng ba Afrika. Mo malatsing a bógológóló, kgomo e ne e sa bonwe ka tsela e re e bônang ka yôna ka jeno. Tsela e e bonwang ka yôna kajeno ke e e bonôlô ka gone e rêkwa ka madi e seng ka tlhôngô ya motho. Bogologolo mophatô o ne o bolla go ya bogwaba, mme fa o neng o fitlhêla dikgomo tsa morafe o sele teng, o ne o di gapa.

Beng ba dikgomo ba ne ba se ka ba di lesa. Ba ne ba di sala moragô, mme fa ba neng ba di fitlhêla teng go ne go tsoga ntwá e kgolo fa gare ga bôna le bagapi ba tsôna. Tlhôngô tse dintsi tsa batho di ne di sala fa ba neng ba rakanêla teng. Fa gongwe beng ba tsôna ba bolae bagapi ba dikgomo, mme ba boe ka dikgomo tsa bôna. Fa gongwe bagapi ba fetse beng ba dikgomo, mme ba gape dikgomo ba be ba di fitlhise kwa gabôna. Ke gôna kgosi e kgethe tsa yôna, mme e neele mogapi tse di neng di sala. Selô se sa dira gore kgomo e nnê selô se segolo mo merafeng, ka e ne e rêkwa ka tlhôngô ya motho. Ke kgomo, e kgomola difala.

DITSHEDI LE DIMEDI TSA NEWZEALAND.

Le ge ekete Newzealand ke lengwe la mofatshe a a siametseng bophelô ba motho, go ntse jaaka ekete ke lengwe la mafatshe a bofêlô a motho a tsenyeng mo go ôné. Lefatshe le, ke lengwe la maungô le maruô a magolo. Dinonyane tsa teng ke tsa mehuta e mentsi; le dinoka tsa lônê di tletse ditlhapi ka bontsi bo bogolo. Mmu wa lônê o bogale mo dimiding le mo dijalong tsa mehuta yotlhe.

Ke lefatshe la pula e kgolo, la ditlhare tse dintlê tse di godileng tse dinang le lodi le le dirisiwang mo tirong tse dintsi. Ke lefatshe la mowa o o seng bollô le gônê o o seng maruru. Ditlhare le tlhaga ya lônê di gola ka kgolô e kgolo thata.

Lefatshe le le kgaogantswe le mafatshe a mangwe ke bophara bo boleele bo boboteng ba metsi a lewatle. Lewatle le le dikaganyeditseng Newzealand ke lewatle la diphefô tse dikgolo. Dilô tse ke tse dingwe tse di dirileng gore go se ka ga nna bonôlô mo bathong ba bogologolo gore ba fitlhe mo fatsheng le. Phetogô e tsile mo dinyageng tsa lekgolo le bofêra mongwe ge mawatle a tsamaiwa ka dikêpê tsa mowa tse go tsamaiwang ka tsônê kajeno.

Ga re itse nakô, kapô ngwaga o baagi ba lônê ba tsenyeng mo go lônê ka ônê. Fêla ba tshwanetse ba be ba rile ge ba tsêna mo go lônê ba gakgamadiwa ke dilô tse dingwe tse ba di fitlhetseng teng. Ba fitlhetse go se na diphôlôgôlô tse di maoto manê kapô dinôga le digagabi tse dingwe mo dikgweng le mo dinokeng tsa lefatshe le. Ba fitlhetse dinônyane tse dintsi tse go bônalang gore ka go ne go se motho kapô phôlôgôlô e di neng di e tshaba, di ne tsa latlhêgêlwa ke go dirisa diphuka tsa tsôna mo go fofeng, mme tsa tsamaya ka dinao jaaka diphôlôgôlô tse dikgolo.

E kgolo mo dinôyaneng tse di neng di se na diphuka tse, e ne e le nonyane e e neng e bidiwa Moas. Go ne go na le mehuta e mentsi ya nônyane e. Ge go bonwa ka se se supang gore dinônyane tse di kile tsa be di le teng mo lefatsheng le, go fitlhêlwa gore di ne di gola go tshwara dinao (feet) di le lesome le bobedi. Ka go ne go se sepê se di neng di se boifa, kapô tsa iphemêla mo go sônê, dinônyane tse di ne tsa latlhêgêlwa ke mogopolô wa go tshaba, kapô go iphemêla mo kotsing nngwe le nngwe. Ke sônê se neng sa dira gore baagi ba Newzealand ba fetse dinônyane tse go re le ngwe ya tsôna e se ka ya tlhola e bônala.

Go santse go bônala dinônyane tsa mehuta e mengwe tse di sa tsamaeng ka digopa, mme le tsônê palô ya tsôna e ntse e fêla ka bonya. E ngwe ya tse di santseng di bônwa ke e e bidiwang kiwi. Nônyane e ga e na mogatla, le gônê e batlile e se ke e nna le dikgôpê. Ke nônyane e e molomo moleele, mme go gola ga yôna go kana ka ga kgogo. E na le bowa bo ekete diphofa. E tswa bosigo go papala, le gôna e bônwa fêla mo dikgweng tse dithata.

Go na le nonyane e nngwe ya mohuta wa lerubitshi. Yôna e bônwa fêla mo dithabeng. Dikgôpê tsa yôna ga

di e letlelle go fofa sebaka se se leele, mme le yôna ke nônyane ya bosigo.

Ditlhare le dimidi tsa Newzealand ke tse dingwe tse di sa bonweng gopê ge e se teng fêla. Go na le di se kae fêla tsa tsônê tse mehuta ya tsônê e bonwang kwa Australia. Tse mehuta ya tsônê e bonwang kwa Australia e le ditlhare tse dinnye, kwa ga tsônê ke namane tse di tona tsa ditlhare.

Dikgwa tsa teng di na le dikgong tse di siametseng go betlwa. Setlhare se se bidiwang kauri, ke setlhare se seleele se se se nang dikala, mme logong lwa sônê lo dirisiwa mo go ageng dikêpê. Ke setlhare se seleele se sekima. Setlhare sa tsônê se tsaya dinyaga di le 800 go fetsa go gola, mme ka mokgwa o dirêngwang ka ônê go dirisiwa mo go ageng dikêpê, le mo tirong disele, go tla dira gore ditlhare tse di fêlê ka pelê ge tse dingwe di sa jalwe mo go rêngwang teng.

Go na le tirô e nngwe ka ga setlhare se e e kwa ntlê le go rêngwa ga sônê. Tiro e ke ya go êpa mo go neng go le dikgwa tsa setlhare sa kauri, go ntsha borekhu ba setlhare se bo e neng ya re ge se santse se phela bo êlêlle le kwa kutung ya sônê, mme la bofêlô bo khurumediwe ke mmu. Mo ditlhare di santseng di eme teng, fa gongwe borekhu bo fitlhêlwa kwa godimo ga sônê fa gare ga maphata. Fa, bakgobokanyi ba borekhu bo, ba pagama ditlhare ka megala, mme ba kgokgomolle marekhu a ka boima bo bogolo.

Borekhu bo bo romêlwa kwa England le kwa America, mme kwa teng bo diriwa setshasô se se tloদিwang mo dikgonnye tse di betlilweng go di fa mmala o o phatsimang. Setshasô se ka puô ya Seesimane se bidiwa varnish. Tirô ya go êpa le go kgobokanya marekhu a, ke tirô e kgolo, mme e dirwa ke bathobasweu le Maoris ka palô e filthang mo 7,000.

BOAMMARURE.

I

E ke nnete e e fetang dilô tsothle,
 Gore ga go thata epé fatsheng lotlhe,
 E e ka sireletsang motho bophelong,
 Ge e se go tshola ka metlha mo pelong,
 Maikanô le maikemisô a a reng!
 Mo ditlalelong le melekong ya lefatshe,
 Ke tla kgomarela tshiamô le boammarure.

II

Ga go motho, kgosi kapô lelata.
 Yo o tla bonang mongwe a mo lata,
 Mme a re kgosi ya me, kapô'lata la me,
 Ke tla go tlotla, ke go utlwa botshelong botlhe ba me
 Gonne ga O itse boammarure le go dira tshiamô.
 Gonne le ge rona batho re sitwa ke go dira tshiamô.
 Re tlotla yo o apereng tshiamô le boammarure
 Gonne re itse ge a apere kgalalêlô ka metlha.

III

Tirô ngwe le ngwe e e emisitsweng godimo ga kakô,
 Ga e kitla e êma, e phela ka boleele ba nakô,
 Gobane jaaka kagô e e mo godimo ga motlhaba,
 Mothaô wa yôna ga o mo go sepê fêla ge e se motlhaba,
 Mme ga e kitla e êma ka sebaka se seleele,
 Ge nnete e simolola go tsosa tlhôgô ya yôna,
 Jaaka motlhabani wa bogologolo yo o botlhale,
 A ne a ipobile go ôka mmaba wa gagwê.

IV

Yo o ithutileng go bua boammarure ka metlha,
 O tla nna mo thebeng le kgalalelong ka metlha
 Ka a tla se ka a kgoreletswa ke letswalô le kgopolô,
 Gore le ge a bonye phenyo ka go bua puô ya kokô,
 Ga se phenyo ke lefêlafêla le boitsietso bo bogolo.
 Le fatshe le tla fetoga le nna ka mokgwa o sele;
 Noka di tla tswa melapô e e omileng dipowa di tswa dingôpê,
 Mme boammarure, boammarure bo tla nna ka bosakhutleng.

MO NOKENG YA AFRIKA.

Mo dinokeng tse dintsi tsa lefatshe leno la Afrika, go na le diphôlôgôlô tse dintsi tse go tlhokêgang gore re itse sengwe ka ga tsônê. Fela ga se maikaëllô a rona go naya kitsô ka ga tšonê ka botlalô mo bukeng e. Sebaka se tla nna teng go tlhalosa ka botlalô sotlhe se re se itseng ka ga tsônê mo bukeng e e kwa pele ga e.

Phôlôgôlô e kgolo mo diphôlôgôlong tsa dinoka tsa lefatshe leno ke Kubu Phôlôgôlô e, e na le mokgwa wa diphôlôgôlô tse dingwe tse dintsi tse di sa pheleng mo metsing. Noka e nngwe e dikubu di nnang mo go yônê ka bontsi, ke Noka ya Tšhobe, e eleng e nngwe ya dinwane tsa Noka ya Zambesi. Merafe ya batho-batsho ba ba agileng gaufi le noka e, le ya Zambesi ka nosi, ba na le kitsô e kgolo ya go tshela dinoka tse ka mekôrô, gobane di dikgolo thata go ka tshelwa ka tsela e nngwe. Mekôrô e, e diriwa ka dikutu tsa ditlhare tse dikgolo tse ba di remang, ba di betle go di baakanyetsa go tshola batho le dithoto tsa bônê mo godimo ga metsi.

Ka motlha mongwe re ne re le mo leetong, mme Noka ya Tšhobe e le yônê tsela e kgolo e re neng re tsamaya ka yônê. Kgosi ya motse o re neng re bolla mo go ôné, e ne e le kgosi e kgolo e e molemô thata. Mokôrô o re neng re tshwanetse go tsamaya ka ôné o ne o le mmotlana thata. Kgosi ka e ne ya tla go re bôna ge re bolla ya bôna gore re ne re tla tsamaya ka tšhokôlô, mme ya laola gore re tsamaye ka wa yônê ka o ne o le mogofo mme o ka re tshola sentle go phadisa o re neng re tshwanetse go tsamaya ka ôné.

Kgosi e ne ya ntsha batho ba e neng e ba itse e ba ikanya go re tsamaisa mo leetong la rona. Ba ne ba itse dinoka tsa bônê ka botlalô, le gone ba itse mekgwa ya dikwena, dinoga, le dikubu tse di nnang mo go tsônê. Mekgwa e ya tsônê e, ba e re ruta, go direla gore ge tsietsi e re tlhagêla re be re itse se re tshanetseng go se dira go boloka matshélô a rona.

Mo teng ga motlhape wa dikubu tse di mo nokeng e, go teng tse dikgolo tse ditonanyana tse di kobilweng mo motlhapeng. Dikubu tse ke tsônê di nang le kotsi e kgolo

mo bathong ba ba tsamayang mo dinokeng tse ka mekôrô. Ga di batle go tshwengwa ke sepê, le gônê ga di batle go bôna sepê se feta gaufi le tsônê.

Batsamaisa ba mekôrô le bonê ba elatlhokô ka gale gore ba se ka ba tla gaufi le nngwe ya dikubu tse di kobilweng tse. Ba ne ba re laa gore ge, ka tshoganetso re ka tla gaufi le nngwe ya diphôlôgôlô tse mme ya tlhasêla mokôrô wa rona, re tshwanetse go itigêla mo metsing, mme ra nwêla ba botlhe.

Kubu ge e sena go menola mokôrô, e batla ge e ka bôna motho fa godimo ga metsi, mme ge e ka mmona, ke mojô wa manong. E tla mo sianna e motshwara e mo kgaoganya. Ge e ka re e sena go menola mokôrô ya re e batla ya se ka ya bôna opê, e akofa e tsamaye, mme batho ba kgone go boêla mo mokôrông wa bônê le go sêla sengwe le sengwe sa bônê se se sa nwelang mo metsing. Goa tle go nne maswê ge e ka thuba kapô ya rôba mokôrô o batho ba leng mo go ônê.

Dikubu jaaka diphôlôgôlô tse dintsi tsa naga, di tsamaya ka motlhape, mme go thata ka gale go itse gore motlhape, o na le di le kae ka gore ga di iponatse ka metlha fa godimo ga metsi.

Fela re kgôna go itse ge motlhape e le o mogolo ka go bôna ditlhôgô tsa tsônê di biloga fale le fale mo metsing, gobane ga di kgone go nna sebaka se seleele ka fa tlase ga metsi di sa ntshe mowa.

Ge dinamane tsa tsônê e sale tse dipotlana thata, di pagama mo godimo ga bommaatso, mme ka di itse gore dinamane tsa tsônê ga di ka ke tsa nna sebaka se se kana ka sa tse dikgolo ka fa tlase ga metsi, ga di tsee sebaka se seleele di ise di biloge go naya bana ba tsônê sebaka sa go ntsha mowa.

Go biloga tlhôngô ya namane pele, mme fa morago go tswa ya ga mmayo. Se se re ruta go ithuta tsela e molao wa Lowe o sebetsang ka yônê, mo ditsheding tsotlhe ka ga tlhokômêlô ya bana ba tsônê.

Diphôlôgôlô jaaka batho, di na le tlhokômêlô e ntlê ya nnete mo baneng ba tsônê, ka fa mokgweng le tlhagong ya tsônê.

Mo go yônê noka e ya Tšhobe e, go na le di kwena ka palo e ntsi, le gônê di bogale go phadisa dikwena tsa noka tse dingwe. Gantsi ka ngwaga mongwe le mongwe, bana

ba bantsi ba metse e e gaufi le noka e, ba tlhokafala ka go jewa ke tsônê, gobane le ge go itsiwe thata kotsi e kgolo e e mo nokeng e, bana ke batho ba ba se kang ba êlatlhôkô ditaelô tsa batsadi ba bônê. Ba laiwa ka metlha gore ge ba ile nokeng, ba se ka ba tšhameka gaufi le metsi.

Taelô e, ba e tlola, mme go dira jaana ba latlhêgêlwa ke bophelô ba bônê Bana utlwang taôlô tsa batsadi ba lona tlhe!

Dinamane le tsôna di jewa ka palô e kgolo mo nokeng e, le gônê ga go gantsi gore dikgomo di ka e tshela go sa tshwarwa dipê tsa tsônê. Ge e tla tshwara selô, e se itaya pele ka mogatla wa yônê, mme e se tshware e se gogele mo metsing go se betisa. Ge e laletse sengwe, go thata gore e bonwe le ge e le mo metsing a a phêpa. Ge e eletsa go tshwara dinonyane, e tswa mo metsing mme e robale fa gaufi naô, e atlhame go ôka dintsi ka mathe a yônê. E tla re ge di ka kgobokana ka bontsi, e tswale molomo kapele, e di je. Fa gongwe go tla nonyane go tshwara dintsi. E tsena mo ganong go di tshwara, mme kapele kwena e tswale molomo e e je. Ke ne ka boifa ge ke bôna bangwe ba rona ba thuma ba tshela noka, ka ke ne ke bonye mongwe a tshwerwe ke yônê kwena ka serope e mo gogela kwa teng ga bodiba.

Jaaka batho ba bantsi ba batšho ge ba le mo kotsing ga ka a tlallwa. O ne a tshotse lerumô la segai le le khu-tshwane ge kwena e mo gogela kwa teng ga metsi. Ka lônê a e tlhaba fa gare ga magetla e ntse e mo tshwere. E rile ge e utlwa botlhoko, ya mo lesa, mme a biloga mo metsing, a tla ka dinthô tsa mênô a kwena mo seropeng sa gagwe.

Baagi ba teng ga ba tshwane ka mekgwa le baagi ba mafelô a mangwe. Mo merafeng e mentsi ya batho-bantsho, ge motho a lomilwe ke kwena, le ge e mo gasitse fela ka metsi, ga dumellwe go kopana le batho ba bangwe, go fitlhêla a batlêlwe di tlhare a tlhapisuwe. Le ge kgomo e bolailwe ke kwena, ga e kake ya jewa e sa baakangwa ka dipheko le gônê ga e ke e jêlwa mo gae.

Go tsewa dipitsa go iwe kwa ntle ga motse go e apêêla teng. Batho ba botlhe ba ba e binang, ga ba tshwanna go ja dimana tsa sengwe se kwena e se bolailweng. Se ke moila o mogolo. Ka tsatsi le lengwe, re ne ra lala gaufi

le seithlaga sa kwena. Se ne se tletse maé le dikwenana tse pedi e le gônê di thuthusiwang.

Re ne re bonye tse dintsi tse dinnye ge re ntse re tla le noka. Di itumêlla go tswa mo metsing go aramêla letsatsi mo motlhabeng. Fa re neng re letse teng mollo wa rona o ne ogotsitswe mo seithlageng sa kwena, se segologolo. Se ne se tletse dikgapetla.

Ge re tloga fa, ra tsêna gongwe mme ra fitlhêla seithlaga se na le maé a le masomè a marataro. Maé a kana ka a ganse, mme dikgapetla tsa ônê dia tôbêtsêga. E aga seithlaga sa yônê go katoga metsi ka di kगतô di le somê.

Ge e sena go tsala maê a yônê, e a bipa ka motlhaba mme e a tlogele, go fitlhela nako ya ge a thuthuga. Ka nako e, e a tla go thusa dikwenana go tswa mo maéng le go tswa mo seithlageng. Mokgwa wa kwena o o gakgamatsang ke gore ga e ke e ja selô fêla ge e sena go se bolaya. E se a paya ka go se bodisa, mme e simolla go se ja ge se setse se nka.

Ka mokgwa o, e re supêla gore e eletsa go apaya dijo tsa yônê, fêla e tlhòka pitsa le mollo. Mokgwa o wa go a paya o, ke ône o kwena e atamêlaneng le motho ka mokgwa ka ônê. Babina kwena ba ikgantsha ka botho ba yônê ka mokgwa jaaka ba bina tlou ba ikgantsha ka botho ba yônê ba go ikgaoganyana le tse dingwe ge e bolaile motho go fitlhêla e itlhapisê pele ka digwere. Babina tshwene ba ikgantsha ka yônê ka e le sebopiwa se se gaufi le motho ka tshwano go phadisa dibopiwa tse dingwe tsa lefatshe.

Sejô se segolo sa kwena ke tlhapi, mmôgô e kgolo le e nnye. E ithusa go e tshwara ka mogatla wa yônê o o sematla o o makôkôma. Fa gongwe ge e bôna motho a tsamaya gaufi le noka, e siana ka lebelô le le gakgamatsang kwa tlase ga metsi go mo itlhaganêla.

Fa e tsamayang teng go itsiwe ka mola o o tlhamaletseng wa kgogomogô ya metsi o tsamaêla kwa motho a emeng teng. Kgogomogô e, e a be e diriwa ke go tsamaya ga kwena go go bobêbê kwa tlase ga metsi. Fêla ga e ke e tswa mo metsing go latêlla selô se e batlang go se bolaya.

Gantsi kwena e tswa mo metsing ka selebalô go aramêla letsatsi. Ka tsatsi lengwe, ke ne ke tsamaya gaufi le noka, ke sa gopole sepê ka ga diphôlôgôlô tsa metsi, mme ka tshosiwa ke kwenana.

MANONG A JA KA DITSHIKA.

Lenong ke e nngwe ya dinonyane tse di itsegeng ka lefatshe lotlhe. Le ge ekete go na le mehuta e mentsi ya nonyane e mo dikarolong tse ntsi tsa lefatshe, e fapaana fêla ka popêgô le ka tebêgô. Bophelô le mekgwa ya nonyane e, e mengwe fêla gongwe le gongwe kwa e fitlhelwang teng.

Kwa Amerika, kwa Asia, le kwa Europa kapô mono Afrika, lenong le itsege ka moggwa wa lônê wa go phela ka go ja dinama tsa diphôlôgôlô tse di suleng.

Bonnô ba lenong ke dikgaga tse di kwa godimo ga dithaba tse di godileng tse di thata go pagangwa. Fêlo fa ke gôna le agang seithlaga sa lônê gôna. Fa ke gôna go fitlhelwang maiphorwana le manong a magologolo ka bontsi. Se maiphorwana le manong a magologolo a tshwanetseng go se ja, a se bôna ka go bapallwa ke manong a a santseng a le thata go fofêla kgakala go batla dijo tsa ônê.

A fofêla bokgakala bo boleele go senka se a ka se jang, mme le ge go ntse jalo, ga go lenong le e tla reng le ja la lebala ge le tshwanetse go bapalla leiphorwana kapô lengwe la lônê le le pallwang ke go ipapalla bakeng la botsofe.

Ga go bonolô go farologanya lenong le le tsofetseng le le e saleng leiphorwana, gonne ge le tsofala, le tlhobêga diphuka le be le sale le tshwana le leiphorwana, le e leng go na le thuthusiwang. Ka nakô, e, le bapallwa ke a mangwe jaaka a ba palla maiphorwana a ônê.

Manong a otlhe a a bapallang lenong le le tsofetseng ke a losika la lônê fêla. A a se nang maiphorwana kapô a ônê a a tsofetseng, ga a tshwengwe ke sepê ka go bapalla kwa gae. Se a se fitlhêlang a ja fêla go lekanya dimpa tsa ônê.

A a nang le maiphorwana kwa gaê kapô a ônê a a tsofetseng, a ja a gadimile a gopotse bana kapô batsofe ba ônê ba ba lebeletseng go gôrôga ga ônê ka nakô e ngwe le nngwe. A ja ka gae a ntse a re "Korwe ke je, ke bapalla tsetse", a raa gore, a tshwanetse go ja mme bogolo a gopola a a kwa gae, a a ka se kang a phela, ge e se ka go bapallwa. Ge a sena go ja mo go a lekanyeng le go tsholêla a a kwa gae, a tloga a fofêla kwa bonnong ba ônê mme ge

a fitlha teng, a tthatsetsa dinama fa pele ga maiphorwana kapô a ônê a a tsofetseng gore a je mme a phelê.

Mokgwa o wa manong wa go bapalla ditshika tsa ônê o, ke ônê o neileng Motswana seane se se reng "Manong a ja ka ditshika". Ge Motswana a go raa a re "Manong a ja ka ditsika", o go ruta gore ge o bonye se o ka se bapalang, o leke ka metlha go senka wa losika la gago gore le ênê a a bapale nao. Gape ge a go bontsha gore ga go molemô gore o je o le nosi o ntse o tsetswe le ba bangwe, o go raa a re "Bana ba motho ba kgaogana tlhogwana ya tsiê". Se se Go ruta gore le ge sejo se ka be se le sebotlana, O dirê gore O se kgaogane le ngwana wa ga mmago, gonne sennyê ga se fete molomo.

Fa gongwe Motswana o bua seane se ka go re "Mmetla kgola ya bofša o e betla a e lebisitse wa bo". Le sônê se kaa gore ge o ka bôna se o ka se bapalang, o batlê ngwana wa mpa ya ga mmago, o se bapale nae, gore le ênê a tle a bônê go phela. Bogologolo dilo tse di ne di tlhokometswe ka kêlatlhôkô e kgolo, gonne bagologolo ba ne ba rata ditshika tsa bônê go gaisa batho ba malatsi a kajeno.

Ge mogologolo a ne a etetse kwa ditšhabeng di sele, o ne a ka re ge a ka utlwa mongwe wa sešaba seo a bidiwa ka leina la kwa ga gabo o ne a mmotsa ka tlhókômêlô go itse kwa leina le le neng le tswa teng.

Ka leina e le selô se setshwanang le mokgwa, le tsamaya ka go kgatlhana ga merafe, o ne a tle a batle a be a bônê kwa le neng le tswa teng. Ge a fitlhêla motho yo a bidiwang ka leina le e le wa losika la ga bô, a ipolelle motho yo ka fa a tshwaraganyeng ka losika naê ka teng. E tla re ge ba sena go itsanye ka tsela e, moeng o tla itsisiwe ba botlhe ba ga bo motho yo o bidiwang ka leina la ga 'bô, jaanong o tla tsholwa ka tlotlô, a direlwa tsothe tsa bolosika.

Go tloga fa, ditshika tse e neng ekete di tla kgaogana, di tla be di boa di kgatlhana gapê. Batho ba ba tla itse gore ge ba ya kwa bolêbêlêbê, gona le mongwe teng yo e leng "moennyana o pele lobônê la oabo". Ge go le mongwe wa ga bônê yo o eletsang go etêla teng mme a sa itse opê gona, ba mo laêla gore a fitlhê a batle mokêtê wa gore-a-gore teng, mme o tla bôna bogôrogêlô. O tla tsholêga fêla jaaka ekete ke mongwe wa losika la batho ba,

gonne o itsanye le mongwe wa losika la bônê. Ge manong a bolla kwa a nnang teng go ya go tsoma, lengwe le lengwe le ya go sele, mme le ge gontse jalo ga O ka ke wa itse gore a bitsanye jang ge lengwe la ônê le bonye phôlôgôlô e e suleng.

Se se makatsang bogolo ke gore ga go ke go tsaya sebaka se seleele ge phôlôgôlô e se na go swa manong a ise a bônale fa setotong sa yônê. Ge kgomo e ka swa e le bosigo, e tla re ka mosô tsatsi le ise le tlhatloge, setoto sa yônê sa be se kgobokanetswe ke manong ka palô e tona, le ge kgomo e swetse kgakala le kwa bonnong bo bo itsegeng ba manong.

Selô se, se dira gore batho ba bantsi ba dumêlê gore go teng sengwe mo tlhagong ya lenong se ea reng ge phôlôgôlô e tla a swa gongwe, se fudue lenong mme se dirê gore le tloge le fofêlê fêla kwa phôlôgôlô e swang teng.

Ka ge manong fa gongwe a a tle a bonwe a kotame mo ditlhareng tse di gaufi le phôlôgôlô e e santseng e ritlha, mme felô fa e ritlhang teng go le kgakala le bonnô bongwe ba manong, tumêlô e go bônala ekete ke yônê e tla amogelwang gore ke yônê nnete ka ga mokgwa o manong a bônang ditopo tsa dilô tse di suleng ka ônê.

Ge selô se e le boammarure se, le sônê se tlatsa polêlô e e reng "Manong a ja ka ditshika", gobane ge nonyane e le ngwe e fuduiwa ke maikutlô a tlhagô ya yônê go ya kwa setopo se leng teng, dinonyane tse tsotlhe tsa losika la yônê di na le maikutlô a ka nako e le nngwe le yônê.

Ke gônê di tloge di fofele kwa maikutlo a tsônê a di gôgêlang teng, mme di tsene fa setopo se leng teng di sa tlogelana ka nakô e e sa katoganang ka boleele.

Mokgwa o mongwe o o itsegeng ka ga manong ke gore le ge a ka phuthêgêla fa se totong sa phôlôgôlô ka palô e kgolo, ga a ka ke a simolla go ja phôlôgôlô go isê go je lenong lengwe le teng le le fapaanang le a mangwe ka popêgô.

Lenong le, le lentsho le tlhôngô khibidu. Lenong le, ge le tsena le fitlhêla manong a mangwe a ntse matlôpêtlôpê, le feta le nna, mme le pharumele fa se topong. Le simolla og ja ka go gonya phôlôgôlô leitlho; fa morago ga go ja

leitlho le goga loleme lo le je. Ge le sena go ja dithwe tse le tlhōpa gongwe ga phōlōgōlō fa go bolēta le go je.

Ge le sena go ja ka fa le batlang ka teng, le tloga fa seto-pong le emele fale. Ka yōnē nakō e, manong a tla wēla phōlōgōlō ka mpa ya sebetse, a e tlakatle, mme e re ka sebaka se se khutshwanyane, a be a e gontse di nama tse tsotlhe a tlogetse marapō le letlalo.

Se jaanong e tla nna bojo ba diphiri le bophokobyē. Bophokobyē ba kgaogana mangathana a letlalō mme diphiri tsōnē di sele marapō dia phure dia metse, ge manong a sena go ja ka ditshika. E kile ya re ka sebaka sengwe, ka be ke le kwa nageng ke ile go batla dikgomo. E rile ge ke ntse ke tsamaya, ka bōna kgama e tloga e tshaba.

Ge ke lemoga gore ea tlhotsa, ka e nēla dimpya. Le gale ga ke a ka ka itshwenya go di sala morago ka ke ne ke itse gore le ge e ne e pallwa thata, di ne di ka se ka tsa e dira sepē ka e ne e le dimpya di le pedi fēla. E rile fa morago ga sebakanyana, ka bōna le tsōnē di tla di ntshetse moragō.

E rile ka ke ne ke itse kwa ke neng ke tshwanetse go batlēla dikgomo teng, ga goa ka ga tseya sebaka se seleele ke ise ke di bone. Ke ne ka kgathlana le tsōnē di setse di sokologēla kwa nokeng, mme ka letsa molodi ka di kgalemēla go di lemosa gore di ne di tshwanetse go gatēlla go tsa maēla kwa nokeng.

E rile ge di gwsa di tsamaya ka bapa le tsōnē ke di potile ka kwa phefō e neng e fokēla teng ka kea be ke ne ke lebeletse se se neng se ka tsoga mme dimpya tsa se tshwara.

Ke ne ke ise ke tsamaye sebaka se seleele, le gōna pelo ya me e nthaa e re, ka mokgwa o kgama e neng e pallwa ka onē, ka gongwe e ronkgilwe ke di mpya, mme ka gongwe e tlaa swa. E rile go ise go fete sebaka se seleele kgopolō e e se na go tla mo pelong ya me ka bōna dimpya di kgabola kwa pele di feta di tsholeditse dinkō di ya kwa phefō e neng e tswa teng.

Ka di lebēlla thata ka ke ne ke bōna gore di ne di utlwile sengwe. E rile ka sebakanyana ka bōna go thuthumologa manong kwa di neng di sianetse teng. Ke ne ka itlhagannēla teng, mme ge ke tsena teng ka fitlhela manong a tlhatswitse kgama a tlogetse marapō le letlalō.

Ka gакgamala thata ge ke gopola sebakanyana se se khutswanyane se ke neng ka se tsaya go batla dikgomo ge ke sena go bôna kgama, mme e re ke boa mo go yônê nako e, ke fitlhêla manong a jele kgama a be a e re tai. Kgакgamalô e, e dirilwe ke gore ka nakô e ke bonyeng kgama ka yônê go ne go sa bônale sengwe se se neng se tshwana le lenong mo godimo.

Nakô e, a tsileng ka yônê le gore a ne a tswa kae, e ne ya nna selô se se nkgakgamaditseng gole gotona.

Ke ne ka tlêlwa ke tumêlô e e reng manong a tshwanetse a be a a tle a lemoge phôlôgôlô ge e lwala mme a e dise ka kelatlhôkô e kgolo, mme e re fêla ge e swa, a fologe ka bonakô a e je a e fetse. La bofêlo ke ne ka bôna gore tumêlô e, e ne e se ya nnete, gonne e kile ya re ke itaa dikgomo ke tswa go di nosa, ka kgaatlhana le mosimane mongwe e le gônê a isang di kgomo tsa'abô kwa metsing go di nosa. A nthaya a re ke gônê a neng a feta fa morakeng wa etsho, mme erile fêla ge a o fapaanya pholo e nngwe ya ga 'abô ya thubagana fa fatshe, mme ge a makala gore e ka be e reng ya re ge a êma fa go yônê a fitlhêla e e swa. E ne e le sebakanyana se sekhutshwanyane ge a kgaatlhana le nna a tswa fa pholong e e neng e sule, le nna ga ke a ka ka êma le ênê sebaka, ka ke ne ke itaya dikgomo, mme e rile ge ke kgaogana naê ke leba kwa pele ka bôna manong a fologêla fa a neng a mpoleletse gore kgomo e ne e swetse teng. E rile ge ke tsena fa go yônê ka fitlhêla go sa tlhole go na le sepê mo go yônê se se neng se ka jewa ke motho. O tsile a makala thata ge a utlwa ke re ke fitlhetse manong a feditse kgomo ge ke gkaogana naê.

Selô se se dirang gore manong a kgonê go ja phôlôgôlô le ge e le e tona, ka nakô e khutshwanyane, ke palô e kgolo e e a reng ge a tlasêla setôpo go se ja a tsene ka yônê. Ga go teng sebaka se re fitlhêlang lenong kapô a mabedi a ja selô le ge e ka be e le se senye.

A phuthana ka tsela e re sa e tlhaloganyeng gore le ge e le tlhogwana ya tsiê e a tshwanetseng go e ja, a e kgaogane, ka gonne "Manong a ja ka ditshika".

KONALÔ YA DINAGA.

Ge re tsamaya mo mafelong a mantshi a lefatshe leno la Afrika-Borwa re lemoga selô se segolo se se bônwang ke mongwe le mongwe le yo o sa iseng gopê go se bôna. Selô se ke phetogô e lefatshe le ntseng ka yôna. Phetogô e bogolo re e bôna mo mafelong a lefatshe leno a e leng boagô le bonnô ba bathobatsho. Mo mafelong a, re fitlhêla baagi le banni ba ôna ba le mo tllalong ya gore ba ka dirang ka ôna gore a kgônê go ka ba phedisa mmôgô le diruiwa tsa bôna jaaka mo malatsing a bogologolo. Masimo a onetse, mafulô a dikgomo a swafetse; dithêmô le diphôlôgôlô le dibapalô tse dintsi tsa naga tse e neng e le tsôna thari e kgolo ya baagi ba lefatshe leno mo metlheng ya mašêkêrê a magolo, ga di tlhôle di bônala gopê.

Dirowa, moretswana, motlhatswa, mmupudu, mmôpyane, mokgwêrêkgwêrê, morôbê, mmilô le dipapalô tse dingwe tse dintsi tsa lefatshe leno, tse bogologolo di neng di se kanang ka sepê, ka-jeno di bônwa ka legwetlha. Dikgama, dikgokong, dithôlô, diphala, ditshêphê, metlôbô, dirôlô-botlhoko, diphoti, diphudufudu, mebutla le tse dingwe tse dintsi, re sa bue sepê ka tse dikgolo tse di tshwanang le tlou le thutlwa, di bônwa ka sewêlô, le gôna kgakala le maagô a batho. Ge O ka botsa batho ba bantsi gore dilô tse di ile kae, O tla amogêla karabô e e reng diphôlôgôlô tse tsotlhe tse, re buang ka tsôna tse, bogolo di thubilwe lephatla ke tlhôbôlô. Selô se ge e le boammaruri, ga se bo bo sa tlhakanang le bosennete.

Ge mo phetogô e re buang ka yôna e, re ka be re bua gore diphôlôgôlô ke tsôna fêla di faletseng, mme dibapalô tse tsotlhe tsa naga di sa le teng, re ka be re dumêlana le batho ba ba reng diphôlôgôlô di thubilwe lephatla ke ditlhôbôlô. Re gana go amogêla polêlô e jaaka e le nnete gobane ditlhare tsotlhe tse e leng dibapalô tsa naga ga di bapalwe ka tlhôbôlô jaaka diphôlôgôlô. Mmaba o mogolo wa tsôna ke selêpê; mme jaaka re ikutlwa go botsa tlhôbôlô gore diphôlogolô di kae, re tshwanetse go botsa selêpê gore ditlhare tse bogologolo re neng re phela ka maungô a tsôna di kae. Mme kea tiisa gore mo maikarabelong a sôna, selêpê se tlaa re ga se sôna mosinyi o mogolo. Motho yo o molato ke mong wa sôna.

Kônalô e ya lefatshe e, ke selo se segolo se re tshwanetseng go se ithuta. Re tshwanetse ra batla mokgwa kapô mekgwa e kônalô eya dinaga e tlang ka yôna. Ge re ka itse ditsela tse tshênnyêgô kapô kônalô ya mafatshe e tlang ka tsôna, re ka nna bathusi kapô bagakolli mo go ba ba nang le maatla le thata ya go thibêla tshwenyêgô e. Basenyi ba bagolo ba naga ba bane: Ke letsatsi, phêfô, metsi le mosenyi o mogolo go tsotlhe, motho. Letsatsi le dira tirô ya lônâ ya go omeletsa lefatshe ka tsela e: Ka marang a lônâ a a bollô a a bogale, le omeletsa lefatshe le le fatolake manga, le gadike mmu wa lônâ le o dire lethume, mme o nne bonôlô go kgorolwa ke phêfô go o rwalla kwa mafatsheng a sele.

Mo motlheng wa kômêllô e kgolo bollô bo ba letsatsi bo, bo a be bo fetêlle bo bolaye medi ya bojang le ditlhatshana. Mo motlheng o o ntseng jaana, tshenyô ya phêfô e nna e kgolo thata, gonne ge e gogola mmu e kgotha le diritê tse e ka fitlhêlang di feditswe ke letsatsi maatla, mme e tlogele mmu wa mokwakwa o go seng sepê se se ka melang mo go ôna. Mmu o, le diritê tse ge di fitlha kwa mafatsheng a sele di simolla go a nonisa go feta pele, gonne di dira gore legodimo la ôna le khurumediwê ke mmu o o bolêta o monate.

Kômêllô e kgolo ya naga, ke tirô ya diatla tsa motho. Thêmô ya ditlhare e e kana kana e mo mafatsheng a batho-batsho, ke yôna motswedi o mogolo wa tshenyêgô ya mafatshe. Ge magosi a rona a sa tsoge a lemoga tshenyô e e kana kana e, mafatshe a bônâ a tla tswa dikgalaopa le melapô e e boteng. Batho ka go rêma ditlhare ka bontsi, ba tlogêla lefatshe le se na seitshirô sepê mo mogoteng wa letsatsi, le bojang bo bo monate bo bo golang ka fa tlase ga ditlhare tse, ga bo tlhôla bo bonala ge ditlhare tse di sena go remiwa. Mo mannong a bônâ re bônâ bojang kapô majang a mefuta e sele a a sa jeweng ke dikgomo. Jalo re ka bônâ gore go rêma ditlhare ga go ônatse naga fêla ka go e tlhokisa dikgong le dithêmô tse dintlê; le gônâ go e feletsa mafulô a dikgomo le diruiwa tse dingwe tsa mo gae.

Ditlhare tse ge di sena go rêngwa tse di gôgwa ka dipholo go isiwa kwa go sebelediwang ka tsôna teng. Ge di gôgwa, di eta di kgotha bojang di dira metsila e melele. Motlha pula e tlang, metsi a yôna a êla le yôna metsila e, mme a

gogele bojang le mmu, a tlogele mo motlhaleng wa ôna, melapô le mahuti a a boteng. Mo gare ga metse, re bôna mahuti a, gonne fa, a dirwa ke dilei le matlhaku a ka ngwaga le ngwaga a gôgêlwang mo gae go dira dikgora. Dikgora tse ge mariga a tsêna tse, di a ôriwa gonne dikgong ga di tlhôla di le teng mo nageng. Tshenyêgô e ya dinaga e, ga e kitla e êma go fitlhêlê baêtapele ba merafe ba dirê melaô ya go boloka ditlhare, le ya go iletsa gore go se tlhôla gonna motho yo ogôgang selei mo gae le mo nageng.

Bantsi re a itse gore ba tla re ba tlaa tsaya kae dikoloi tse ba tshwanetseng go gôga mabêlê le metsi le dikgong ka tsôna ge ba ilediwa go gôga ka dilei. Se, ga se lebaka le le utlwalang. Go batho ba bantsi ba basweu ba ba tlhôkang jaaka batho ba bantsho, mme ga re ise re bone opê wa bôna yo o kgotsô go ntsha selei koloi ya gagwê. Batho ba ga rona ka galê ba pallwa ke se se sa tshwannang go ba palla ge ba ka be ba sa ikgalale. O tla fitlhêla monna yo o fodileng yo o thata; mme a sa ikutlwe go sebeletsa bophelô ba gagwê. O tla fitlhêla a le kgotsô go nna mojaki le mokopi. Rea itse gore batho ga ba ka ba lekana e se mênô. Mme yo mongwe le yo mongwe o tshwanetse go itsholêla fa go ka mo phedisang, gonne bahumi ga se ba botlhe.

Kwa tshimologong ya thutô e, re ne ra leka go batlisisa se se kobileng diphôlôgôlô tsa naga mo mafatsheng a bathobatsho, mme ra lemoga ge bangwe ba re di kobilwe ke tlhôbôlô. Se le ge e le nnete, tlhôbôlô e le nosi e ka be e sa kgôna go koba diphôlôgôlô gore le e nngwe ya tsôna e se ka ya bônala. Mothusa tlhôbôlô ke selêpê. Re lemogile ge tshe nye go ya selêpê e le go tlosa ditlhare tse go golang bojang bo bo monate bo bo ratiwang ke dikgomo le diphôlôgôlô tsa naga, mme fa ditlhare tse di remilweng teng bojang ga bo tlhôla bo tlhoga. Go huduga ga bojang bo, go tlhokisa diphôlôgôlô tse mofulô, le mo di bobang teng, go iphitlhêla baba ba tsôna. A rona ba bafsa ba re nang le kitsô e e fetang ya bagologolo ka ga dilô tse dintsi tsa lefatshe, re lekê go thusa mo tironng ya go thibêlla lefatshe go senyêga ka go bua le batho ba ga rona, le ka go lemosa baêtapele ba merafe ya rona gore tirô ya bôna e nngwe e kgolo ke go solofêla le go sireletsa leruô la batho ba ba ka fa tlase ga tisô ya bôna. Ba tshwanetse ba lemosiwa gore ga go kgosi e e ka ikaang gore e humile ge batho ba yôna

ba humanegile. Leruô la batho ke lôna la kgosi, gonne yôna kgosi, e ja fêla mo bathong ba yôna. Ge masimo a batho ba yôna o kgophiwa ke metsi a a tsamayang ka ditsela tse di diriwang ke batho ka dilei, ga go kitla go latlhêgêlwa bôna batho fêla mme le ênê kgosi gonne bontsi ba batho bo tla falla go ya kwa mafatsheng a go sa ntseng go na le masimo teng.

KGOSI YA BOGOLOGOLO.

Go kile ga bo go le kgosi bogologolo mo lefatsheng leno la Afrika e agile gaufi le letsha la Mfame. E ne e le nngwe ya dikgosi tse dikgolo tsa lefatshe leno metlheng eo. E ne e okametse metse e e fetang makgolo a mararo, mme motse mongwe le mongwe wa metse e, o ne okametswe ke kgôšana e bogolo le maruô a yôna di neng di ka lekana, kapô tsa feta bogolo le maruô a kgosi ya ga 'Mangwato, mo lefatsheng la Tshireletso, e re sa gopoleng gore go na le kgosi nngwe ya Batswana e bogosi le maruô a yôna di leng kana ka tsa gagwe.

Bogosi ba kgosi e, ntlheng ya leboa bo ne bo akaretsa lefatshe lotlhe la Rhodesia, bo boa ka dithaba tsa Mogale kwa borwa. Kwa botlhabatsatsi bo ne bo boa ka lewatle la India mme bo thibêlwa ke sekaka sa Kgalagadi kwa bophiri-matsatsi. Le ge bogosi ba yôna bo ne bo le kanakana, kgosi e e ne e busa merafe ya yôna ka maatlametlo, le gôna e itse merafe ya yôna le magôšana a yôna ka botlalô. E ne e itse merafe ya yôna ka tsela e, gonne e ne e rata batho ba yôna ka mokgwa o o gakgamatsang. E ne e itshwenya go itse bophelô, le maruô le botlhoki ba morafe mongwe le mongwe, mme e leka go ntsha dingôngôrêgô mo bathong le go ba agisanya le dikgôšana tsa bôna.

Kgosi e, e ne e rutila dikgôšana tsa yôna go itse gore tirô ya ntlha ya kgôšana nngwe le nngwe e ne e le go ithuta go itse motho mongwe le mongwe wa batho ba ba neng ba le kafa tlase ga kokamêlô ya yôna jaaka monna a itse bana ba gagwe le bophelô le dingôngôrêgô tsa bôna. Ka se bopêgô se, ba ne ba fedisa le go thibêlla matshwênýêgô a mantshi

a a fitlhêlwang mo merafeng e mentsi e e busiwang ke dikgosi tse di sa itseng se tirô le tshwannô ya kgosi e leng sôna mo morafeng wa yôna. Dikgosi tse ke tse di gopolang gore tirô ya kgosi ke go ja le go nwa le go rôbala, mme di sa itshwenye ka go itse ge merafe ya tsôna e bolawa ke tla la le lenyôra.

Kgosi e, e ne e na le mokgwa o montlê wa go biletsa kgô-sana ngwe le nngwe kwa motseng wa yôna o mogolo go tla go nna le yôna sebaka se se kana ka kgwedi. Kgô-sana nngwe le nngwe e ne e ya kwa kgosing e na le banna ba bagolo ba dikgoro tsa motse wa yôna, mme ka tsatsi lengwe le lengwe la sebaka se ba se ntseng kwa motseng o mogolo wa kgosi ba ne ba tsogela fa kgotleng go kôpana le kgosi le banna ba bagolo ba dikgôrô tsa motse wa yôna. Mo kopanong e, ba ne ba tlhagisa makete le dingôngôrêgô tsa bophelô ba metse ya bôna, mme kgosi le ditlhôgô tsa motse wa yôna ba leke go kaêla kgô-sana le batho ba yôna tsela e ba neng ba ka fedisa matshwênnyêgô le dinôngôrêgô tsa motse wa bôna ka yôna.

Ka lebaka le, kgô-sana le ditlhôgô tsa motse wa yôna, ba ne ba ithuta tsela le mokgwa o kgosi e neng e phela le dikgô-sana tsa dikgôrô tsa motse wa yôna ka ôna. Ba ne ba ithuta mme ba lemoga gore kgosi ke modiredi le motlhanka wa morafe. Ba ne ba gakgamadiwa ke boingôtlô le bonôlô bo kgosi e neng e bua le batho ka bôna ge go ne go se sepê se se molato, le bogale le poitshêgô e a neng a bua ka yôna ge go ne go na le sengwe se e neng e le phôsô. E ne e tlhoile tshiamollô mme e rata boammarure, le gôna e leka ka metlha ge go ne go na le kgotlhang fa gare ga bangwe ba batho ba yôna, go ba agisanya ka tsela e e neng e itumedisa mongwe le mongwe wa ba ba neng ba fapaanye.

Mekgwa le ditsela tsotlhe tse di siameng tse ba neng ba di ithuta mo kgosing ya bônê le ditlhôgô tsa dikgôrô tsa motse wa yôna ba ne ba di tsaya mme ba leka go di dirisa ka botlalô mo merafeng ya bôna. Ka tsela e ga nna kutlwanô le kagisô le tswelopele mo merafeng ya kgosi mo khutlong tse nnê tsa bogosi ba yôna. Dikgosana le merafe ya tsôna ba dirêla kgosi ya bôna mme le kgosi ya dirêla merafe ya yôna ka mokgwa otlhe o kgosi e tshwanetseng go dirêla batho ba yôna ka ôna.

Ka motlha mongwe kgosi ya ikutlwa go dirêla dikgosana tsotlhe tse di neng di le mo pusong ya yôna moletlo o mogolo, ya bitsa ditlhôgô tsa motse wa yôna go akanya le bôna se e neng e le mogopolô wa yôna. Ge di sena go utlwa se maikaêllô a kgosi e neng e le sôna, dikgosana tsa bua ka lentswe le le lengwe gore go ne go se sepê se se neng se le bontlê bo bo fetang maikaellô a kgosi. E ne e le ka kgwedi ya Tlhakolê ge kgosi e itsise dikgôsana tsa motse wa yôna se keletso ya yôna e nêng e le sôna, mme ga dumê lanwa gore moletlo o ne o tshwanetse go simologa ka tshimologô ya kgwedi ya Phatwe.

Fa moragô ga tumêlanô ya kgosi le ditlhôgô tsa motse wa yôna go ne ga nna ipaakanyô e kgolo mme baromiwa ba isiwa ntlheng tsotlhe go laleletsa dikgosana kwa moletlong o kgosi ya bôna e neng e o ba baakanyeditse. Kwa motseng wa kgosi ga nna paakanyô e tona; mephatô ya abiwa ka ditirô. Bangwe ba ne ba kuiwa go ya dikoteng go aga lekgotla le mokgwatha o o neng o ya kwa kgotleng ka maatlametlo a magolo; le ditlhôgô tsa dikgôrô tsa kuêlwa gore di baakanyê makgotla a tsôna, le mekgwatha ya dikgôrô tsa bôna.

Noka ya Zambesi le Tšhobe di ne di tletse sebatana se gotweng lenyibi. Ke sebatana se se letlalô le lentlê thata le le tshwanetseng go aparwa ke dikgosi. Mephatô e ne ya ntshiwa go ya go tsoma dibatana tse le go tsisa matlalô a tsôna go tla go dirwa dikobo tsa kgosi. Ge mephatô e le kwa nageng, e ne e romêla matlalô kwa gae go tla go segiwa. Matlalô a ne a tla a sugetswe rure, a siametse basegi go a lôkêla thipa. Basegi le bôna, ba ne ba beilwe kafa tlase ga basegi ba bagolo ba motse, ba ba neng ba kgethilwe ke kgosi go e segêla dikobô.

Nkwe le tau di ne di santse di bônwa ka bontsi, mme le ge tlhôbôlô e ne e ise e itsiwe mo motlheng o o, bathobatsho ba ne ba kgôna go bolaya ka letshôlô. Mephatô e mengwe e ne ya ntshiwa go ya go tsoma dibatana tse, mme le tsôna ba di bolaya ka bontsi. Matlalô a tsôna a ne a segwa diphatê tsa baeng ba bantsi ba ba neng ba tshwanetse go tla moletlong wa kgosi, ka go ne go se tshwannô gore ba aparê dikobô tsa bôna ge ba gorogetse kgosi. Mongwe le mongwe wa dikgôsana o ne a tsisetša kgosi kobô e e neng e kgethegile

go nna tšhupô ya tlotlô le bonnete ba gagwe mo kgosing e kgolo.

La bofêlô mephatô ya matsholô e ne ya gôrôga mme ya fitlhêla dipaakanyô di phethegile, go ntse sentle go êlêts'hêga. Mme fa moragô ga sebakanyana ge matsholô a sena go bowa baeng ba gôrôga mo meduduetsong e megolo e e neng e le tšhupô ya boitumêlô bo bo neng bo le mo bathong. Kgôsana nngwe le nngwe le batho ba yôna ba ne ba gôrôgêla kwa kgotleng la kgosi mme ba tloga ba tsewe ba isiwe ka kwa kgorong e ba neng ba abetswe go gôrôgêla kwa go yôna. Mme mo kgorong e nngwe le e nngwe go ne go kgethilwe malapa a ba neng ba tshwanetse go gôrôgêla mo go ôna.

Fa moragô ga malatsi a mararo ge baeng ba sena go gôrôga moletlo wa simologa. E ne ya re go le phakêla mephatô ya tswela ka kwa ntlê ga motse go apara le go ipakaanyetsa mokgwa o ba neng ba tshwanetse go tsêna mo motseng ka ôna. Erile ge letsatsi le sena go tlhatloga, ga utlwala moduduetsô o lla kwa kgorong e kgolo ya motse. Ga lla lepatata le motlhatswa ga ba ga utlwala modumô wa mantswa a banna ba tshwere komana ekete ba gôrôga ba tswa dira. Modumô o ne o tsenya mo go mongwe le mongwe maikutlô a go re go ne go gôrôga dira tsa nnete.

E rile la bofêlô tlhōgō ya mephatô ya tsêna ka kgôrô ya patlêlô ya lekgotla. Mogolokwane wa lla morwetsana a garametshêgêla kwa tlhogong ya mephatô a tila a thebeleka, e re ge a ya a lebile fa pele ga dinao tsa bôna, a re thêê, a boele kwa a neng a tswa teng, a tlhanotse matšogô a a lebisitse kwa moragô, a ikobile kwa moragô, a kgakga O ka re tshêpê e kgakgêla dimpya e ipelêla bokgôla ba pula. Mosimane a kgwelope mo teng ga lesomô a tile a be a reme lefatshe ka tšhaka, kapô a tlhabe ka lerumô. Mosetsana a tšholle mogolokwane molodi wa ona o be o ngwae motho kwa teng ga tsêbê.

Fa pele ga mephatô, go ne go tsamaya kgosi e tsentswe ke bo monnaanyôna ba ba bedi ba bagolo fa gare. Dikobô tse kgosi e neng e di apere ka tsatsi leo, e ne e le tse di bontlê bo bo sisimosang. Di ne di segilwe ka botswerere bo bogolo, le gôna di kgabisitswe ka tsela e e neng e itsiwe ke basegi ba le nosi. Go ne go le thata go itse dibatana

tša matlatô a dikobô tse di neng di segilwe ka ôna. Mo tlhogong kgosi e ne e rwele kuane e go seng sepê se se bontlê bo ka tshwanang le ba yôna.

Bomonna kgosi le bôna ba ne ba apesitswe ka bontlê bo bogolo. Fa moragô ga kgosi le bomonnawe, go ne go tsamaya mophatô wa kgosi wa mo gae, mme o setswe moragô ke ba mophatô wa bôna ba ba neng ba tswa mo mathokong otlhe a a neng a le kafa tlase ga pusô ya kgosi. Fa moragô ga bôna go ne go tsamaya ditlhôgô tša motse wa kgosi mme di setswe moragô ke dikgôsana tša metse e e neng e le kwa ntlê di latêlana ka bogosana ba tsôna. Kgosana nngwe le nngwe e ne e apere sengwe se e neng e le letshwaô la selô se e neng e se bina.

Fa kgotleng la kgosi go ne go agilwe leôbô le legolo, le gôna le kgabisitswe ka bontlê bo bogolo. Mo teng ga lôna, go ne go beilwe setilô sa kgosi, mme se tsentswe ke tša bomonnawê fa gare. Tša ditlhôgô tša motse, di ne di dikaganyeditse sa kgosi le tša bomonnawe. Tša ditlhôgô tša dikgôrô tša motse di ne di dikaganyeditse ke tša dikgôsana tša metse e e neng e le ka kwa ntlê. Mo teng ga leôbô, go ne go adilwe phatê e tona ya matlalô a ditau. Fa go neng go le kgosi le bomonnawê, go ne go adilwe matlalo a dinkwe. Mo godimo ga setilô sa kgosi le tša bomonnawê, go ne go kgabisitswe ka dikobô tse di bontlê bo neng bo se na selekanyô.

Mo sebakeng sa kgwedi tse tharo tirô mo motseng o o wa kgosi e ne e le go ja, go nwa, go bina, le go rôbala. Mephatô e ne e phegisanya go bontsha kgosi gore mo merafeng ya gagwê, morafe o o neng o itse go bina go phadisa e mengwe ke ofe. Le go letsa ditlhaka e ne e le tsela e nngwe e mephatô e neng e phadisanya ka yôna. Go ne go na le diloro tse kgosi e neng e di baakanyeditse ba ba neng ba gaisa ba bangwe ka go bina. Diloro tse, ba ne ba di nêwa ka gore moletlo o ne o tshwanetse wa diriwa gangwe mo dinyageng tse tlhano. Mo moletlong o, go ne go tshwanetse ga nna phegisanyô mme ya re mophatô o o phadileng wa tsaya seloro mo go o o phadilweng.

Erile ge moletlo o fêla, mme merafe e ise e boele magaeng a yôna Kgosi ya dirêla bana moletlo wa malatsi a supang. Mo go ôna moletlo o wa bana o, dikgôsana tša kopa kgosi

gore e di bontshê mohumagadi. Mosadi yo, ga re itse ge go kile ga nna mosadi, kapô go santse go tla nna mosadi wa bontle ba gagwê. Kgosi ya dumêla go bontsha dikgôsana mosadi wa yôna, mme erile ge go baakantswê gore mohumagadi a tle kwa kgotleng go bônwa ke dikgôsana, ga romiwa banna ba ba neng ba tshwanetse go ya go mmitša, mme mohumagadi a gana go tla kwa kgotleng.

Ge banna ba ba neng ba romilwe go bitsa mohumagadi ba tla ba bolêla ge a ganne; kgosi ya utlwa botlhoko bo bogolo, mme dikgôsana tsa swaba thata go bôna tshotlô e mohumagadi wa morafê a sotlileng kgosi ya tsôna ka yôna. Ke gôna kgosi ya botsa dikgôsana se e neng e tshwanetse ya se dira go intsha mo maswabing. Dikgôsana tsa bua ka lentswe le le lengwe gore jaaka mohumagadi a se ka a boifa go tlabisa kgosi ditlhong ka go gana go diragatsa keletso le thatô ya yôna, kgosi e ne e tshwanetse ya mo ntsha ka kgôrô ya motse wa yôna a bôna kwa a neng a ka ya teng. kgosi ya dumêla se se neng se buiwa ke dikgôsana, 'me ya laola gore banna ba ba neng ba batla mohumagadi ge e tla mo nyala ba ye go mo tsaya ba mo ntshê ka kgôrô ya motse.

Banna ba ba tsamaya ba feta ba tsaya mohumagadi ba mo eteletsä pele, mme erile a tswa ka kgôrô ya motse ba mo apola kobô ya gagwe ya bohumagadi, ba be ba mo apola mofiri wa kgôtlhō o a neng a o apere mo molaleng mme ba mo raya ba re a tsamaêlê rure. Ge ba sena go dira tirô e, ba boa go bolêlla kgosi le dikgôsana gore ba ne ba diragatsa taelô ya kgosi, mme mohumagadi o ne a tsamaile. Ka yôna nakô eo, kgosi ya kopa dikgôsana gore di e gakollê gore e ne e tshwanetse go dira eng ka e ne e se na mosadi mme legae la yôna le thubegile. Dikgôsana di ne tsa gakolla gore kgosi e ne e tshwanetse ya batlêlwa mosadi go tsaya mannô a mohumagadi yo o neng a kobilwe.

Tsela e mosadi o mofša a neng a tshwanetse go batlwa ka yôna e ne e tshwanetse ya bolelwa ke tsôna dikgôsana, mme tsa bolêla gore ka mosadi wa ntlha wa kgosi e ne e se ngwana wa mo gae, kgosi e ne e tshwanetse go batlêlwa ngwana wa mo gae, le gôna a kgêthwa ke morafê ka fa o neng wa dumêlana ka teng. Dikgôsana di ne tsa dumêllana gore makgarebê a otlhe a motse a ne a tshwanetse a

phuthêgêla kwa ntlung ya kgosi, mme kwa teng go ne ga beiwa rakgadia-kgosi le kokoa-gwê, mosadi wa ga malomagwê, go kgêtha makgarebê a a neng a ka ba kgalha ka bontlê le ka maitsêô a a siameng go ka tshwanana kêmô e e kwa godimo ya mohumagadi wa morafe. Mo makgarebeng a mantsi a morafe a a neng a phuthegile, ba ne ba kgêtha baroêtsana ba le lesomê ba ba neng ba le bontlê bo bo tshwanang le ba naleli ya masa.

Baroetsana ba ba somê ba, ba ne ba fetisiwa fa pele ga kgosi mme ya bua le mongwe le mongwe wa bôna go batla mokgwa o ba neng ba tla bua nae ka ôna. Mo go bôna basetsana ba, go ne go le mosetsana yo maitsêô le mokgwa o a buileng le kgosi ka ôna di neng tsa gapa mogopolô wa kgosi mme ya mokgêtha go nna ênê mosadi wa yôna. Mosetsana yo, o ne a bediwa Goitsewang, morwadia Gokgethilwe. Monna yo, e ne e se motho wa tsalô le le kwa godimo, mme tsela e a neng a godisa bana ba gagwê ka yôna, e ne ya baa mongwe le mongwe wa bôna mo kemong ya tlotlô. Ba ne ba rutilwe go tlotla mongwe le mongwe le go se buê sengwe sa bosula ka batho ba bangwe, le go se buê puô ya kakô.

Erile ge Gokgethilwe a utlwa ge kgosi e kgethile morwadiê go nna mosadi wa yôna, ênê le mosadi wa gagwê Thonaeng ba itumêla ka boitumêlô bo bogolo ka ba ne ba itse ge go nyalwa ga morwadia bôna ke kgosi go ne go ba beile kwa kemong e e kwa godimo mo kagong ya motse. Gokgethilwe a tloga a ya kwa kgotleng la kgosi, kwa dikgôsana di neng di santse di phuthegile teng a feta a bôka kgosi ka sebaka se seleele. Fa moragô ga go bôka kgosi a simolla go boka morwadiê le ênê ka sebaka se seleele. Dikgôsana tsa itumêla thata mme tsa eleletsa Goitsewang letshegô le le tlhôngônôlô mo bophelong ba gagwê le kgosi. Kgosi e, e ne e bidiwa Gobuamang.

LEBÔKÔ LA GA KGOSI MOLEFI-A-KGAFÊLA.

I

Kgosi o bolokê Setšhaba leraga,
 O bolokê makôkô a ga Rrago,
 O ba bolokê ka pula ya tsheola,
 Kana ge o bôna 'llo se le kana, morôgô ga oo.
 O busê kwa Mochudi Molefi,
 O be o busê kwa boseja kwa Mmamitlwe,
 Kgosi o busê kwa Maremapong,
 O be o busê kwa Mabele-a-pudi.
 Le Baphalane Mokgatla o balekolê,
 Diganana di ntse di lekolwa.

II

Wêna kgosi Rantobeng ka dinkwe Molefi,
 Tshipa tsôna di tla lôba malata.
 Tlhwa tsêbê le utlwê makgalagadi,
 Sebele o botsanya le Bathoeng,
 Ba re modumô o tsogile kwa Rungwane,
 Pôô e ntsho e lwa le 'e khunou,
 Le fa di lwêlang teng ga go gake,
 Go matubakô go mekwatla ya batho,
 Mekwatla ya Bakgatla le Maburu a ga Poulwê.

III

Kwa Kaeé go tllhabilwe kônyana,
 Go tllhabilwe nku tlhwana a moreba,
 E apeilwe ka mamasisitlwe,
 Mogatla wa yôna o fisa Maburu,
 O tshubile Matlabane a tlabêga.
 Rannyôba a ala-ala diatla,
 A re, o no o dirang ngwana wa ga Poulwê,
 Nnaa o re latlhetse mô nakeng tsa nare
 Mo nakeng tsa bodile a re laletse.
 Kgabo ya tuka ya a ja magokare,
 Ya tuka ya fisa maoka di kala.

IV

Ya khutsa ka mosô, tau ya Bakgatla,
 E tswa e tswa Mokgalwaneng e duma,
 E tlhaga kwa ga malau a mantsi.
 Modumô wa tlolêla ka Rathateng,
 Lentswe la utlwala ka kwa Serowê.
 Tshekedi o e tshaba a sa e bone.
 A utlwa leratla tau ya matšhama
 A utlwa ge le dumaduma lentswe la rikitla
 A re e ga se tau moja motlhôllwa
 Ge e jele Sechele e tla nja

V

Ke mosima mawêla difofu le dinale matlho
 Poulwê o o wetse a sa o itse a tswa a sutlha,
 Gaseitsiwe le ênê a o wêla
 Mme o gopotse Kanye a siane
 Mafiri ga yo go gapa lefatshe
 Leo lefatshe la Segega le tlwe le bakwa
 Le sa bakilwe ke tladi 'Makgotsô
 La bakwa ke tladi Pilane a Phetoe
 Letsêbe o le bakile a tlabana
 O le bakile ka thekô ya lerumo.

VI

Wêna o tshubê motho ka mollo,
 Molefi wa ga Seingwaeng a Lekanyana
 Lesa Babirwa nte ba tshabe,
 Ke bao ba tlogetse Baphoting,
 E ya re batshaba ba tshabele ruri
 Mothontane o rile o a ba ruta
 A re maêmêla banna bo Kônyane
 Ba re ba tla tsoga ba re fitlhêla Sedibêlô
 Batlaa tsoga ba re tshwara bo sele.

Fol-kaka leburu la kwa Kaeë,
 Kaeë ga ka a ba a mmôna
 O mo tlhaetse fêla a molebile
 Tlhôbôlô ga gala ya ga Rampana,
 Ya ga Raetshomogolo Ramotlalepulê
 O mo hudile go sa le ka bosigo
 O rile a tshaba a wêla Diêma
 A leba dilôkô a leba Bositsi
 A ba a re ge a fitlha kwa pele a makala
 A re nna abo re tla swêla mo dithoteng
 Re swêla mo lokong tsa Bo-Pomane
 Ge go bua banna baetsho mogolo
 Ge go bua rrago Moneedi.

BOPHELÔ BA BASIMANE KWA MORAKENG.

Bophelô ba basimane kwa morakeng botletse dilô tse dintsi tse di re bontshang se maikaëllô a Motswana e leng sôna mo bophelong ba gagwê. Selô sa ntlha se Motswana a tlhokômêlang go se ruta mosimane wa gagwê, ke go mo lemosa gore selô se segolo mo bophelong ba motho ke go boifa le go tlotla ba ba leng bagolo mo go ênê ka kêmô le ka matsalô. Mosimane o tshwanetse a itse gore monna mongwe le mongwe ke rrangwê, mme o na le thata ya go moitaa ge a ka fitlhêla a sa disa sentlê, kapô a dirile sengwe se se sa siamang. Ka tsela e, ngwana yo o goletseng mo bophelong ba Setswana, o tletse poifô le boikokobetso mo bathong botlhe ba ba leng bagolo mo go ênê.

Mosimane o rutiwa gore ge e ka re a bolaile kgaka, lesogo, kapô mmutla a kgalhana le monna, o tshwanetse a mmegêlla se ênê a kabo a na a se bolaile. Ge a ka se ka a dira jalo monna ga ka ke a mo raa a re sepê, fêla sebaka se tla nna teng se molato o tla sêkwang ke ditsho-swane ka sôna. Sebaka se se tla nna teng ka kwa botlhaolelong kwa go se nang mosimane yo o nang le boikarabêlô. Basimane ba botlhe ba itse selô se, mme mo bophelong ba bôna ba leka go itshola ka tsela e e thibêllang gore go se ka

ga ba ga nna sepê se se ka dirang molato fa gare ga bôna le monna mongwe le ge e se wa motse wa ga bôna. Ge sengwe se se molato se ka diragala fa gare ga monna le mosimane yo, mme mosimane yo o tla sêka molato o, le ge motho yo o na a o mo dirêla a kabo a se teng.

Ge mosimane a nna le monna kwa morakeng o rutiwa go phakêla go gotsa mollô le go ya nokeng monna a ise a tsoge, mme tirô e, o e dira a se na ngôngôrêgô ka a dumêla ge go se na tsela e nngwe e mosimane a ka tshwanêlang go tshela ka yôna. O itse ge e le molaô gongwe le gongwe gore mosimane ke motlhanka wa monna yo o se nang boikarabêlô. Ka baka le, o dira ka galê gore sengwe le sengwe se a se dirang é nnê se se itumedisang monna yo o nnang naê, gonne ge e ka re motlha mongwe a supa gore o na le ngôngôrêgô mo tirong e a laêlwang go e dira, o tla ladiwa fa fatshe mme a otlhaiwa ka mpa ya moretlwa ka fa monna a ka nnang kgôtsô ka teng.

Ge a ka re a robetse a utlwa monna a bitsa a re “Phoko-byê o senya metsi”, o tsoga ka bonakô a tsee dikgamelô tsa gagwê a sianne kwa nokeng go ga metsi. Kapô ge a ka re a robetse a utlwa monna a re “Marôbe”, o tsôga ka pelê a ye go gotsa mollô. Dilô tse tsothe tse, o tshwanetse go supa gore o di dira ka mowa o montlê, gonne ge a ka supa go sa itumele, o tla be a ipatlêla dimpa. Le gôna o tshwanetse a leka gore fa moragô ga sebakanyana, a itsosê go dira dilô tse a ise a bidiwe, gonne la bofêlô o tla tso siwa ka go ultwa mpa e mo wêla mo godimo.

Sejô se segolo sa kwa morakeng ke mafši le dinamama tsa diphôlôgôlô. Bogôbê ke sejô se se tlhokêgang thata kwa morakeng, gonne moraka ka galê o nna kgakala le legae mo go leng thata gore mabêlê a ka bonwa ka metlha. Ka sebaka se bo leng teng, bo jewa ke banna fêla. Sejô sa basimane ke mafši. Ba idisiwa bogôbê, jaaka ekete ba idisiwa selô se se bolayang, mme ba patelliwa go nwa mafši jaaka ekete ba nosiwa setlhare. Ge go na le yo a nwang mafši ka mokgwa o o sa itumediseng, o patelliwa go a nwa ka go itêwa. Ge a ka supa gore o na le keletso ya bogôbê o tlalediwa mafši ka kgamêlô mme go latlhelwe lengathana la bogôbê kwa tlase ga kgamêlô. Gore a tla a jê bogôbênyana bo, o tshwanetse a nwa mafši a be a a fetsa. Fa gongwe o bidiwa a beiwe fa leisong le go

apeilweng bogôbê mo go lônâ mme a potsisiwe ka kwa phefô e yang teng gore a je mowa wa bônâ fêla. Mosimane yo a tleng a bone go utlwa bogôbê, ke yo o apêêlang banna. Enê o bo utlwa ka go gora lefêtlhô le a fuduang bogôbê ka lônâ.

Fa gongwe basimane ba lesa banna ba ye le dikgomo kwa nageng mme ba sale ba utswa go apaa bogôbê. Ka motlha mongwe moraka wa rona o ne o le kwa Mkgadi mme re na le banna ba ba neng ba le setlhogo. Ba ne ba nagana go fa mosimane bogôbê gore ke namane e tona ya sebe. Moteng ga bônâ go ne go na le monna a le mongwe yo o neng a re tlhomogêla pelo. Erile ka letsatsi le lengwe a sala le rona fa moraleng, mme erile ge a itse gore banna ba bangwe o a ile kgakala a re raya a re re apêê bogôbê re bo je ba ise ba tle.

Re ne ra boifa thata go dira jalo ka re ne re gopola gore o a re raêla. Mme ka re ne re na le keletso e kgolo ya go ja bogôbê, ra dira jaaka a na a re gakolla. O ne a re tiisa môkô ka go re bontsha se a neng a tshwanetse a se dira gore banna badiêgê, kwa nageng. O ne a tlhômêla thokô kwa kgorong ya lesaka la dikgomo, mme a re raa a re go ne go se motho yo o neng a ka tla fa morakeng ge a ne a ise a e tlhomolle fateng. Ka nnete re ne ra apaa bogôbê, ra bo ja ra be ra tlhatswa pitsana e re neng re apeile ka yôna ba ise ba tle. Ka sebaka se sengwe banna ba ya kwa nageng ba botlhe, mme ya re ka re ne ra bônâ se monna wa rona yo o molemo o neng a se dira go thibêlla banna ba bangwe go boêla kwa morakeng ka pelê, ra dumêllana go apaa bogôbê, mme ra tlhômêla thokô kwa kgorong ya lesaka la dikgomo. Pele ga go dira jaana, re ne ra dumêllana gore go se ka ga feta ga bolêla opê. Le basimane ba ba neng ba le teng re ne ra ba ikanisa gore ba se ka ba bolêla, mme ba ikana gore ba ne ba ka se ka ba bolêla. Ra apaa bogôbê, ra bo tshola ra bo ja, ra be ra tlhatswa pitsana ra e ribêga fa ba neng ba e tlogetse teng.

La bofêlô banna ba gôrôga ba bolaile diphôlôgôlô ba bile ba ratile dinotshe. Ga gamiwa, ga thlaolwa dinamane, ga apeiwa, ra ja dinama, ra fiwa dinotshe ga nnwa ka boitu-mêlô. Morile jaanong go jelwê, go itisitswe, go le mo mona-teng, mosimanyana mongwe yo o neng a bidiwa Tobatoba, a tshoka a simolla go re "Ntla ga ke bolele": Ra leka go

bua nae ka matlhô gore a lese puô ya gagwê. A didimale, mme e re fa moragô ga sebakanyana a simolle gapê a re "Ntlha ga ke bolele, le rile ke tla bolêla"? Ra nna mo tlallong e kgolo, re sa itse se re neng re ka se dira.

Ge ke bôna gore banna ba ne ba setse ba tla êlatlhôkô se a neng a se bua, ka tloga ka pelê fa isong ka ya kwa mokgorong jaaka ekete ke ne ke ya go ala, mme e rile ke tsêna teng, ka mmitsa jaaka ekete ke ne ke batla sengwe, mme ke eletsa gore a tlê go se mpontsha. O ne a tla kwa go nna mme e rile ge a tsêna fa go nna a botsa kapelê se ke neng ke se mo senkêla. E rile ge a lemoga gore ke ne ke mmiletsa go mo kgalemêlla puô ya gagwê, agatêlla gore ke mmolêllê se ke neng ke se mmiletsa, mme a boêla kwa sebesong a bua gore ke ne ke sa mmiletsa sepê.

Ke ne ka mo sala moragô go ya kwa kgotleng. E rile ge re sena go nna sebakanyana gape, a be a simolla gapê a re "Ka re ntlha ga ke bolele, le rile ke tla bolêla"? Labofêlô monna o mongwe a tshoka a re: "Nnare mosimane ko wêna o bua eng"? "Ka re go tlhotse go apeilwe bogôbê, ra bo ja, mme gatwe go se ka ga bolêla opê, jaanang ke ba botsa gore ntlha ga ke bolele ba rile ke maaka kea be ke tla bolêla." A mmotsa gapê a re "Wa reng"? A re "Ba rile ke tla bolêla gore ba tlhotse ba apeile bogôbê, Jaanong ke ba botsa gore ntlha ga ke bolele."

Ka yôna nako e, monna yo a bitsa ba bangwe gore ba mo utlwisê ngang ya mosimane yo. Ge a bodiwa gore a bolêlê sentlê gore basimane ba ne ba tlhotse ba dirileng, a bolêla gore ba tlhotse ba apeile bogôbê, mme ka ba ne ba rile a se ka a bolêla, o ne a sa bolele. Banna ba galefa thata go utlwa tirô e, mme ra bolêllwa gore re ne re tshwanetse ra itêelwa mokgwa o o maswê wa go utswa. Monna wa rona yo o molemô a re êmêla ka gore re ne re dirile tirô e e maswê tôta, mme motho yo o neng a le molato thata mo go rona, e ne e le ênê mosimane yo a neng a re a sena go solofetsa gore ga ka ke a bolêla se re neng re se dirile, a tloga a bolêla.

Monna yo a re rapêlla, mme a dira gore mosimane yo o neng bolêla, a itêwê botlhoko go latlhisiwa maaka. O ne a kgwathisiwa a itêwa mabêlê a kgomo, mme a laêlwa go bakêla maaka. Puô ya gagwê e ne ya tsêwa gore ke maaka gonne re ne ra dumêllana ba botlhe gore go ne go se

yo o neng a tla bolêla se re neng re tlhotse re se dirile le ge se ne se sa siama. Rona re ne ra laêlwa thata go bakêla mokgwa o o maswê o re neng re simolotsê go o ithuta, le gôna ra solofediwa kôtlô e e botlhoko ge re ne re ka fitlhêlwa re o dirile gapê.

Go tloga fa, Tobatoba a nna mo maswabing a magolo gonne o ne a rile o botlhale le gôna a ipatla leina ka rona. Le rona go tloga foo, ra mmontsha ge re ne re se na sepê se re neng re ka se itshêba le ênê. Tota o ne a lemoga gore re ne re sa rate a re atamêla mo go sepê se re neng re akanya go se dira le ge e ne e se sa sephiri. Re ne ra itsisé basimane ba meraka e e neng e le gaufi le moraka wa rona gore ba ne ba sa tshwanna go tshêpa Tobatoba mo go sepê se ba neng ba eletsa go se dira ka sephiri, mme a itsege ge a ne a sa siama ka ge a ne a sa itse go boloka se a neng a se solofetsa.

TSHIMOLOGO YA DIANO.

Ka letsatsi lengwe ke ne ka itisa le rre-mogolo fa kgotleng, mme ge re ntse re itisitse ka mmitsa ka re, "Rremogolo", mme erile a ise a arabe ka re, "Ke tsogile ke tshositswe ke ditshwene ge ke tswa kwa sakeng. Ge ke tla ke tsamaya le tselana e e tswang kwa sakeng ya dinao, ya re ge ke ya ke lebile fa mophatong, ka utlwa moriri wa me o sôsôbana. Ka tlelwa ke poifô e kgolo ka ba ka batla ke sitwa ke go tsamaya.

Ke ne ka gatêlla pelo ya me, mme ka tsamaya ke iketlile ka ke ne ke na le tumêlô e le nugwe gore ge go ne go na le sengwe se se neng se ka nna kotsi mo go nna, e ne e ka nna nôga ngwe ya dinôga tse dikgolo. Ke ne ka boifa thata ka ke ne ke tlhola ke utlwa gore batho ba bantsi ba bolêla ge ba nne ba tshosiwe ke phika fa teng fa ke neng ke tsamaya teng."

"Erile ge ke feta sekhu sa mothata go tsêna mo lebalanyaneng la marope a mophatô, ka bôna ditshwene di itêêga di re phatla. Ka tshoga mme ka leka go intsha letshogô ka go di kuêlla ke re 'i-i-u, ba dipitse pôtang ka koo, ka kea nne ke utlwe gotwe ke gôna dia tleng di tshabe thata di gopola gore batho ba bantsi. Ge tse dintsi di

tshaba thata, ka gakgamadiwa ke tshwene ya rotwe e sa tshabe jaaka tse dingwe, mme e gôbôta kwa moragô e ntse e nkgadima.”

“Ge ke atamêla fa di neng di tloga teng, ka bôna e êma, e bowa, e tlhaga e bêta dikodu, e šenamisitse mênô, e tshwara setlhare se, e se lese, e tshware letlapa le, e le lese, e tlolele kafa le kafa, mme e tla kwa go nna. Ka tshoga ka ba ka roroma, mme ka se ka ka bowa ka moragô.”

“Ge ekete re ya go rakana, ke bile ke bôna gore bo ntshetse, tshwenyana ya tsoga gaufi le nna, fa thokô ga tsela ya re sutlhê, ya re ge e ya kwa e tshaba, rotwe a e sala moragô a gôbôta.”

Ge ke fetsa go bolêla kgang e, rrêmogolo a simolla go mpolêlla gore ke ôna mokgwa wa tshwene. Ga e ke e tlogêla ngwana wa yôna kwa moragô. A bolêla gore ênê e kile ya tsaya ngwana wa yôna mo diatleng tsa gagwe a bile a tshotse tlohôbôlô. Erile ge e sena go mo tsaya, a e lôkêla lerumô ka maragô, la tswa ka mafatla a yôna. Erile ge e wêla fa fatshe, ngwana a fologa mo go yôna a tshabêla kwa go mmagwê.

Ke gôna rrêmogolo a simolla go nthuta se tshwene e leng sôna. O ne a mpolêlla gore tshwene ke yôna phôlôgôlô ya bofêlô e e dirilweng ge go tla dirwa motho. Erile ge go sena go dirwa motho, a rêwa gatwe a kgêthê phôlôgôlô e e ka nnang moila mo go ênê, mme ka a ne a bôna tshwene e atametse motho thata ka popêgô le mekgwa, a kgêtha yôna gore ke yôna a tla e ilang a e ntsha seanô sa gagwe. Jalo ge, tshwene ke yôna seanô sa ntla sa motho, mme motho yo a e anang ke ênê merare yotlhe ya rona e tswang mo go ênê.

O ne a bolêla gore morafe wa Bafurutshe ke ôna morafe o mogolo mo merafeng ya rona. Mofurutshe le Mokgatla e ne e le bana ba motho a le mongwe, mme e rile ka metse go senyêga, Mokgatla a kgaogana le mogolowe go itlhômêla bogosi ba gagwê, Gore a kgaogane gotlhe le mogolowe, o ne a dira gore le ka seanô a kgaogane naê; ke gona o neng a kgêtha Kgabo go nna seanô sa gagwe, ka e sa katogana thata le tshwene ka mekgwa le popêgô.

Morafe wa bobedi o o tlogetseng seanô se motho wa ntla o neng a se kgêtha, ke Bakwena. Mokwena o ne a bôna gore ka tshwene le kgabo di ne tsa kgêthwa ke ba pele, o

ne le ênê a tshwanetse go kgêtha phôlôgôlô e, le ge ka papêgô e sa tshwane le motho, e neng e na le mkgwa wa setho. Ke gona o neng a kgêtha kwena go nna seanô sa gagwê bakeng la mkgwa wa yôna wa go se ke e ja nama ya phôlôgôlô e le tala. Ka e tlhôka pitsana le mollô go apaa dijô tsa yôna, e di apaa ka go di bodisa pele ge e tla di ja.

Merafe e meraro e re setseng re e boletse le dianô tsa yôna, ke merafe ya Batswana, mme ka boraro ba yôna ke merafe e megolo e e itsegeng thata. Ka boraro ba yôna e agile mo Bechwanaland le mo Transvaal. Kwa teng ga Afrika, re fitlhela makala a Bafurutshi (Bakhurutshi), le Bakgatla (Bagandla). Ke merafe e mengwe ya batho-batsho e e mono Afrika-Borwa. Maina a le mekgwa le ditumêlô tsa batho ba ba kwa gare ga Afrika, tse di tshwanang fêla le tsa batho-batsho ba mono Afrika-Borwa, di re supetsa ka botlâlô gore merafe yotlhe ya batho-batsho e kile ya be e le morafe o le mongwe kwa tshimologong.

Morafe o mongwe o mogolo wa batho-batsho ke morafe wa babina Tlou. Boagô ba morafe o bo bogolo ke marapadi a lewatle la India fa gare ga borwa le botlhabatsatsi. Go na le makala a mantsi a morafe o mo Transvaal a a setseng a lebetse tlhagô ya ôna, mme a ipitsa Batswana. Go goroga ga bôna mono Transvaal ba tlhagile kwa botlhabatsatsi; mme le bangwe ba bôna ba re ba fitlhêlang kwa Bechuanaland, ke ba ba hudugileng mono go tshabêla Maburu teng. Marope a bôna a magolo a kwa Molepolole, kwa bangwe ba bôna ba saleng teng. Bangwe ba bôna ke ba ba setseng mono ge kgosi ya bôna Moselekatse a fetela kwa Bolawane (Bulawayo). Bôna ba santse ba ipitsa Matebele.

Diphôlôgôlô tse dintsi tse kajeno di binwang ke merafe e mentsi; ba di kgethisitswe ke go kgaogana ga merafe ka bontsi, le gona go sa tlhole go na le kelatlhôkô e tona ya go kgêthêla phôlôgô⁴ô mkgwa mongwe wa yôna o o kgethegileng o o e farologanyang le diphôlôgôlô tse dingwe, jaaka re bone mekgwa e tshwene, le kgabo le kwena di fapaanang le diphôlôgôlô tse dingwe ka yôna. Bontsi ba merafe fa moragô bo ne ba kgêtha phôlôgôlô go e bina ka go kgatlhwa ke sengwe mo go yôna se e ka buiwang ka bogale, kapo ka bontlê, kapo ka botlhale ka sôna.

Babina nkwe ba ne ba e kgêtha go nna seanô sa bôna ka go kgatlhwa ke mokgwa le bogale bo ba neng ba tlhabana, le gôna ba fenyâ merafe e mengwe ka bôna. Ba ne ba bôna gore go ne go se phôlôgôlô epê e bogale ba yôna bo neng bo ka nna selekanyô sa nnete sa bogale ba bôna. Ba ne ba bolêla gore fa ba neng ba tsamaya teng, ba ne ba ngapa, mme mmaba wa bôna a sala a inyanyarêla ba mo tladikile ba fetile. Ba batla phôlôgôlô e e thubang banna lephatla ba le bantsi, e ba tladike, e ba tlatse lenyaokana, mme ba fitlhela go se epê ge e se nkwê. Ba ke Batlokwa ba ga Kgwadi-a-Tabane.

Tlou ke e ngwe ya diphôlôgôlô tsa ntlha tse nnê tse merafe e neng ya di kgêtha go nna dianô tsa yôna. Jaaka re setse re bone ge motho wa ntlha a ne a ikgêthêla go bina tshwene bakeng sa papêgô le mokgwa wa yôna, tse di sa katoganang thata le mokgwa le popêgô ya gagwê ka nosi; mmina Tlou o ne a e kgêthêla mokgwa wa yôna o o itsegeng wa go ikgaoganya le tse dingwe le go tsamaya boswagadi, le go itlhapisa ka digwere ge e ka bolaya motho. Ka tsela e, tlou e itse botlhôkwa ba bophelô ba motho, le gôna e itse gore go bolaya motho, ke sebe se segolo.

Rrêmogolo o ne a fetsa kgang ya rona ka go ntshupetsa ge seanô sa morafe e le selô se segolo se se kwa teng mo bophelong ba ôna. A bolêla gore ge go tsêwa mmele go nna setshwantsho sa morafe, seanô ke mokokotlo wa ôna mo dithwê tsotlhe tsa mmele di tswang mo go ôna. Ke motswedi wa bophelô ba morafe le sekgêlê le boipelafatsô ba ôna. Ke sešupô sa bogolo le boteng ba bophelô ba morafe. Ke letshwaô la bongwe ba pelo mo morafeng, ebile ke letshwaô la pharologanô le go itsane ka thulaganô ga morafe.

Mo merafeng yotlhe ya Batswana ga go morafe opê o o sa itseng ge mmina tshwene e le ênê kgosi ya merafe. Mo tirong tsotlhe tsa Setswana, moloma thôtšê ke Mofurutshe. Mo pollong ya dira go ya ntweng, sepheko sa ntwâ se jewa ke ênê pele ga merafe yotlhe. Ke sôna Motswana a ka se kang a lebala go ruta ngwana wa gagwê gore gongwe le gongwe fa a leng teng, a se ka a raêlêga ka gopê a loma thotse, kapo a ja sengwe santlha sa ngwaga pelê ga moana-tshwene, le ge e kabo e le motlhanka wa batlhanka wa ba babina-tshwene. E, ke thutô e ke e amogetseng fa kgotleng.

BATLÔKWA BA GA MONAGENG LE DIKGOSI TSA BÔNA.

Kgosi ya ntlha ya Batlokwa ba ga Monageng e ne e le Morare-a-Tabane-a-Madisa. Marope a kgosi e, ke mo kajeno go agileng Batlôkwa ba ga Sedumedi. Fa, ke gona fa a swetseng teng, a tlogêla morwawê o mogolo a bidiwa Molefê. Ke ênê a neng a nna kgosi ya Batlôkwa mo hularong sa ga rragwê.

Molefê o ne a tloga mo maropeng a ga rragwê, mme a hudugêla kwa Mabyêmasweu (Ventersdorp) le morafe wa gagwê wa Batlokwa. Fa ke fa go tsaletsweng morwawê o mogolo yo o neng a bidiwa Kgwadi. O ne a busa ka sebakanyana se se khutshwanyane, mme a swêla teng kwa Mabyemasweu.

Fa moragô ga loso la gagwê, morwawê o ne a hudugêla kwa Tlokwe (Potchefstroom). Fa, Batlôkwa ba ne ba aga teng ka sebaka se seleele, le gôna ga go lebatshenge ge e le marope a bôna. Fa, Kgwadi a tsala morwawê o mogolo yo o neng a bidiwa Molefê, le monnawê, Molefane. Molefe o ne a nyadiswa, mme fa moragô ga lenyalô la gagwê, a ntshiwa le mophatô wa gagwê le wa ga monnawê go ya go nna kwa Tite (Vereeniging) go ila kgomo, go fitlhêla a be a tsallê morwawê o mogolo teng.

Ge ngwana a sena go tsalwa, Molefê a mo tsaya a mo isa gae go ya go mmontsha rragwê. O ne a gôrôga bosigo mo gae ka ngwana, mme e rile ka mosô, rragwê a mmusetsa kwa moragô ka kgalemêlô a re ngwana o ne a tsisitswe kwa ntlê ga taêlo ya gagwê.

E rile ge Molefê a tsêna kwa motseng wa gagwê kwa Tite, mophato wa mo raya wa re, ka rragwe a ne a mo koba, o ne a tshwanetse a kgaoganna le ênê rure mme a itlhômêla bogosi ba gagwê. Ngwana yo wa ga Molefê yo, o ne a bidiwa Morakadu ka a ne a tsaletswa mo go neng go tletse mesima ya dithakadu. Ke gona Molefe le morafe wa gagwê, ba dumêllana go latlha seanô sa nkwê, mme ba tsaya seano se seša sa thakadu. Kgosi Molefê o ne a swêla mo Tite mme bosigo ba tsêwa ke morwawê Morakadu.

Morakadu o ne a busa mo Titê mme a tsala ngwana wa mosimane a mmitsa Mosima, ka a ne a tsaletswa mo gare ga mesima ya dithakadu. Morakadu e ne e le kgosi ya

bobedi go busa Batlôkwa ba ba binang thakadu. Le ênê o swetse kwa Titê jaaka rragwê mme bogosi ba Batlokwa ba wêla mo go morwawê, Mosima.

Mosima o ne a tloga mo Titê a tlolêla ka phata ya Ntseedimane, a gopotsê marope a borragwêmogolo kwa Letlhakeng, mme a tthaêla Letlhakeng a thibêlla kwa Mankwê (at the south-eastern foot of the Pilansberg Mountains). E ne ya re mo khudugeng ya gagwê go ya Mankwê, ga tsalwa ngwana wa gagwê wa bogosi, mme a mmita Tsela gonne o ne a tsaletswe mo tseleng.

Mosima o ne a swêla mo Mankwê mme bogosi ba tsêwa ke morwawê, Tsela. Fa moragô ga loso la ga Mosima, Tsela o ne a huduga kwa Mankwê a ya kwa Itholanoga (Liedig), fa, ke gona fa a swetseng teng. Fa Ithôlanôga, Tsela a fiwa ngwana wa gagwê o mogolo mme a mmita Monageng. Ngwana yo o ne a tsalwa ka nakô ya ge go nnwa kwa masimong, mme e rile ge rragwê a bolêllwa ge ngwana a tshotswê a mo raya leina la Monageng ka a ne a tsaletswe kwa nageng. Masimo a, a ne a le kwa moseja wa nôka ya Kgetleng, ntlheng ya borwa.

Tsela o swetse fa Ithôlanôga mme bogosi ba tsêwa ke morwawê, Monageng. Monageng o ne a tsala morwawe wa bogosi mme a mmita Matlhabana. Le ênê Monageng jaaka rragwê, o ne a swêla kwa Ithôlanoga, mmê bogosi ba tsêwa ke Matlhabana.

Ngwana wa bogosi wa ga Matlhabana, o ne a bidiwa Mokgwa. Fa moragô ga loso la ga rragwê, Mokgwa o ne a hudugêla ka morafe kwa Pilwê. O ne a huduga kwa Ithôlanôga ka a ne a ngôngôrêgela gore mo nakong ya letlhafula, bana ba bantsi ba ne baa swa ba bolaiwa ke tlala ka ge bo-mmabô ba ne ba tlallwa ke noka moseja ole. Fa Pilwê Mokgwa o ne a tsala morwawê wa bogosi mme a mmita Taukobong. Mokgwa o ne a swêla teng fa Pilwê mme a nnwa setilô ke morrwawê Taukobong.

Moseja wa kgetleng ntlheng ya borwa, go ne go le meraka ya Bafokeng, mme Taukobong a thuba meraka e lephatla ka go fagola dipôô tsothe tse dintlê tsa Bafokeng mme a ba tlogêlla tse di neng di se pila. Mo pusong ya gagwê o ne a tsala ngwana wa bogosi mme a mmita Makaba.

Tirô ya ga Taukobong ya go fagolêla Bafokeng dipôô, e ne ya mo tsenya mo ntweng le bôna Bafokeng. Ge a

ntse a lwa le Bafokeng, morwawê Makaba a tsala ngwana wa mosimane, mme a mmitsa Bogatsu. Makaba o ne a swa a ise a buse, mme a tlogêla Bogatsu kafa tlase ga tebêllô ya ga rragwêmogolo, ebong Taukobong-a-Mokgwa. Taukobong o ne a swa mo gare ga ntwā ya gagwê le Bafokeng, mme a tlogêla morwawe wa bobedi yo o neng a bidiwa Molefe, a setse le Bogatsu, morwamogolowê. O ne a tshwarêlla Bogatsu setilô ka sebakanyana, mme a boa a mo pêga mo go sona.

Ge Bogatsu a sena go tsêna mo setilong sa bogosi, o ne a bolotsa ntwā go ya go gapa maruô a Bafokeng. Bafokeng ba ipusolosetsa ka go bolotsa ntwā go ya go thuba motse wa Batlôkwa le go busa dikgomo tsa bôna. Mo ntweng e, Bafokeng ba ne ba eteletswe ke kgosi ya bôna, Moseletsana. O ne a re ge a bolla go ya ntweng a tsaya mosadi wa gagwê go ya go bôna kafa Bafokeng ba neng ba ya go thuba Batlokwa lephatla ka teng.

Tirô e kgosi Moseletsana a neng a e dira ka go bolla le mosadi wa gagwê ge a ya ntweng, e supa mokgwa o a neng a tlišaetsa Batlôkwa matlhô ka teng, mme o ne a ba itse ka tsatsi le lengwe ge e le "Madingwana a mmahелеle, mafeta kgomo maja motho." Fa ba ne ba rakana teng, Batlôkwa ba ne ba bolaya Bafokeng ka polaô e e maswê ba be ba ba gakisa go roma mongwe go ya go itsise kgosi ya bôna e e neng ya sala le mosadi ka kwa moseja wa kgetleng ntlheng ya borwa, go tshaba Batlôkwa ba sale kgakala.

E rile ge Batlôkwa ba khukhetse Bafokeng, ba fitlhêla Kgosi Moseletsana le mosadi wa gagwê, mme ba ba tshwara ka bobedi ba boêla gae ka bôna, Ge ba fitlha fa setlhareng sa motlhatša, o le kajeno o ntseng o le teng, ka o ne o le gaufi le motse wa Batlôkwa, ba bolaêla Kgosi Moseletsana teng, ba tlogêla mosadi wa gagwê mme ba mmusetsa kwa ga gabô. Mohumagadi yo, ke ênê o neng a tsala kgosi ya Bafokeng e e neng e bidiwa Mmakgôngwana. Le kajeno, motlhatša o Batlôkwa ba neng ba bolaêla Moseletsana teng, o ntse o bidiwa Motlhatša wa ga Moseletsana.

Ge ntwā ya Batlôkwa le Bafokeng e sena go fêla, go ne ga nna phapang e tona mo motseng wa Batlôkwa, fa gare ga Bogatsu le rangwan'agwê Molefe. Phapang e, e ne ya tsisa kgaoganô mo morafeng wa Batlôkwa. Molefe o ne a tswa

ka sephatlo sa morafe, a hudugêla kwa Kôlontwane kwa e neng e le bonnô ba meraka ya gagwê. Lege gontse jalo, ga go a ka ga nna ntwa fa gare ga Bogatsu le rangwanagwê.

Morwa Bogatsu o mogolo o ne a tsallwa teng fa Pilwê, mme a mmitsa Kgosi. Bogatsu o ne a swêla teng fa Pilwê, mme a tlogêla morafe wa Batlôkwa le Kgosi. Fa morago ga loso la ga rragwê Kgosi o ne a hudugêla kwa Marotodi, (Bultfontein) — Ge Batlôkwa ba sale mathibellô mafša fa Marotodi, ba ga Matlhako ba ne ba ba gapêla dikgomo. Ka sebaka se, ba ga Matlhako ba ne ba agile kwa Mekgareng, mme ba re mo dikgomo tsa Batlokwa di neng di hula teng e ne e le mahulô a dikgomo tsa bôna.

Batlôkwa ba ne ba sala dikgomo tsa bôna morago, mme ka di ne di neetswe mephato e mengwe go di itêla kwa pele, ba se ka ba di tshwara. Ba ne ba tshwara dira tse di neng di setse kwa morago go letêla balatedi ba tsôna, mme ga lwa ntwa e kgolo. Batlokwa ba ne ba alola ba ga Matlhakô, ba be ba tshwara kgosi ya bôna, Mmadintsi.

E rile ge Batlôkwa ba boela kwa gae ba thopile kgosi ya ga Matlhako, ba botsana gore ba ne ba tshwanetse ba dira eng ka ênê, mme ba dumelana go mmusetša kwa ga gabo a phela. O ne a nêelwa makolwane a le mararo go mo isa gae. Ba ne ba tsêna ka ênê kwa gae mo gareng a bosigo, mme ba feta ba mmaya fa kgotleng ba mo tlogêla ba sa bônwa ke opê. E rile ge ba sena go tswa ka motse, ba letsa lenaka go itsise ba ga Matlhako ge ba ne ba le mo gabôna. E rile ge ba leka go ba latêla, kgosi ya bôna ya ba thibêla.

Ngwana wa ga kgosi wa bogosi o ne a tsallwa kwa Marotodi mme a mmitsa Matlapeng. Ngwana wa ntlo ya bobedi o ne a bidiwa Lešaga. Ka dinyaga, Lešaga o ne a feta Matlapeng. Se ga se makatse gonne mo merafeng ya Batswana, motsalakgosi o ne a nyalwa morago, go thibêllwa gore ngwana wa bogosi a se ka a tshwara dinyaga tsa bonna rragwe a sale thata a tloga a lwêla naê bogosi.

Mo pusong ya ga Kgosi, go ne ga nna ntwa mo morafeng wa Bakgatla kwa Sefikile (Spitskop) fa gare ga Pilane le Kgotlamaswê ba lwêla bogosi, mme kgosi ya Bakgatla ya romêla go bitsa Kgosi go ya go thusa mo ntweg ya yôna. Bakgatla ba ne ba lesa go tshabana ge ba bôna mephato ya dintwa ya Batlôkwa, ke gôna Kgosi a tsaya Pilane a ya a mmaa fa Moruleng. Pilane e ne e le mokgwanyana wa

Batlókwa ka a ne a nyetse Mankube, morwadia-Bogatsu.
Leina la ga Pilane e ne e le Motshegwa, la ga Kgotlamaswe
e le Pheko.

Pilane o ne a re a ipoka a re:

Pilane a malosa, ngwale mogolo 'a bo Pheko
Pilane ke letlapa la ntswaphilwane
Pilane ke molope o tshaba a se na pere.
Mogatsa Mankube ke seitei, ke sa iteile mosadi 'a
gaka, ya ba ya re mosadi 'a gaka a ntshwaëlla,
Mosadi 'a gaka a tsaya letsôgô a ba a tsaya nama e
bapile le tlhôngô.
Rammopyane a Bakgatla tshukudu,
Tshukudu ya ga mpheteng ke eme
Ge le sa mphete le tlhôla dillô
Le tlhôlla bommaeno go beolwa
Le bommaeno go tsaya thatshana
Phologa ka marite a ditshwene
Tau makunyi a bophalaphala.
E kunya e santse e le kgakala
E kunya e itlhaganna go ya go aba
Ya ba ya re ge e fitlha fa seditlwe
Ya bôpa ya ba ya kunya lentswe tau ya mafiri. Pilane
kgetla mogônônô o ba gônaganye
Ga ba tlho ba kolopa ba maotlwana
Ba setse ba kolopa ka merepedi ya dinôka tsa bo
seditlwe.

Ge Kgosi a boa kwa ntweng ya Bakgatla, o tsile a bidiwa
ke Sebege, kgosi ya ga Ngwaketse, a lwa le Motswasele
kgosi ya Mokwena. Kgosi o ne a tswa ka mephato go ya
go thusa ba ga Ngwaketse, mme mo ntweng ya bôna.
Bakwena ba ne ba thuba ba ga Ngwaketse le Batlókwa
lephatla, mme ba tshwara kgosi ya Batlókwa. Fa ntwa e
neng ya lwêla teng, ke fa lentsweng le le kwa bophirimatsatsi
ga motse wa Motshodi. Kgosi o bolaetswe ke Bakwena fa.
Felô fa le kajeno go bidiwa Boswêlakgosi.

Kgang ya re, kgosi o ne a rata dimpya le basadi, ke gona
e rileng ge Bakwena ba mo tshwara, batho ba gagwe ba mo
tlogêla ka go re "Mo tlogeleng a bolokwe ke dimpya le
basadi: Rona re ka se ka ra mmoloka a ne a sa re boloke."

Batlokwa ba ne ba boëla ga bôna, Transvaal, ba tlogêla kgosi ya bôna e swetse kwa Bechuanaland.

Ge Batlôkwa ba boa kwa ntweng ya bôna le Bakwena, ba ne ba eteletswe ke Segokgo, ka e ne e le setlogolo sa ga Kgosi. E rile ge moila wa loso la kgosi o sena go feta, morafe wa Batlôkwa wa dumêlana go tlhôma Lešaga mo bogosing go tshwarêlla Matlapeng setilô ka a ne a sale monnye.

Ka nakô e Lešaga a neng a le mo setilong sa bogosi ka yôna morafe wa Batlokwa o ne wa tlhasêlwa ke Maphathana, mme ka a ne a sa rekegele go senyetsa Matlapeng bogosi, o ne a sutlha ka séphatlo sa morafe, a inêela Maphathana, mme a ya le bôna kwa ga Sebetwane. Le kajeno batho ba ba neng ba tsamaya naê, ba ntse ba ipitsa Batlokwa ba ga Lešaga. Fa morago ga go tloga ga Lešaga, morafe wa ga Matlapeng o ne wa hudugêla kwa Moreteletse (Rietfontein). Fa, ke gona a fetileng a simolla go busa teng, a na le monna Lešaga a bidiwa Bafšwe. Kwa teng kwa Moreteletse, go ne ga tsallwa bana ba ga Matlapeng ba babedi, Gaborone le Sedumedi: Mmagwe batho ba, e ne e le mosetsana wa Lefurutshe a bidiwa Itumeleng, morwadi-a-Kuate-a-Mathudi-a-Tshweneng.

Fa Moreteletse, Matlapeng o kobilwe ke Maburu, mme a hudugêla kwa Mokwena. Fa morago ga sebaka sa dinyaga di le 24 kutlwanô fa gare ga Matlapeng le Setšhele ya se ka ya tlhôla e nna teng, mme Matlapeng a hudugêla mo Tshwenetshwene. Fa, o fitlhetswe ke Bakgatla ge ba faletse ba tswa kwa Moruleng kwa ba neng ba tlositswe ke Maburu teng. Ba fetile ba thibêlla fa go ênê ka sebakanyana, mme fa moragô ba tloga ba ya go aga kwa Motshodi.

Bakgatla ba ne ba aga kwa Motshodi ka tumêllo ya Bakwena ka lefatshe la Motshodi e ne e le la bôna, mme e rile fa moragô ga sebaka Bakwena ba lemoga ge Bakgatla ba ne ba sa ipakanyetsa go nna kafa tlase ga bôna. E rile ge ba lemoga selo se, ba leka go ba pateletsa go nna ka fa tlase ga bôna ka lerumô le molamu. Ge Bakwena ba tlhasêla Bakgatla, e ne e le ka pusô ya ga Lentswe morwa Kgamanyane. Bakgatla ba ne ba tlhabana le Bakwena mme ba ba palla e le ka thusô ya Batlôkwa.

Matlapeng o swetse fa Tshwenetshwene a tlogêla morafe wa Batlokwa le bomorwawe. Mo lapeng la bogosi go ne

go le Gaborone le monnawê Sedumedi: Mo lapeng la bobedi go ne go le Ramonnye, go le Kgosi le monnawê Sebolaô, mo lapeng le boraro. Ga go a ka ga sala go nna kutlwanô mo baneng ba ga Matlapeng fa moragô ga loso la ga rrabô. Ba ne ba kgaogana teng kwa Tshwenetshwene. Gaborone a hudugêla kwa Mošaweng, Sedumedi a ya kwa Letlhakeng, Ramonnye a ya kwa Motshodi; mme Sebolaô ka morwa mogolowe Mfolwê a hudugêla mo ga Molatedi kwa e neng e ntse e le mannô a meraka ya gagwê.

Morwa Gaborone o mogolo o ne a bidiwa Molefê, mme o ne a swa pele ga rragwê, a tlogêla morwawe yo mogolo, Matlala, le rragwê mogolo. Fa moragô ga loso la ga Gaborone, bogosi ba Batlôkwa bo ne ba tsêwa ke Matlala yo e leng ênê kgosi e kgolo ya Batlôkwa ba ga Monageng. Ke ênê a busang kajeno kwa Mošaweng. Ngwana wa gagwê yo mogolo o bidiwa Kgosi.

Sedumedi o swetse kwa Letlhakeng a tlogêla Batlôkwa le morwawê Kalafi yo e leng ênê a busang kajeno. Morwa Kalafi wa bogosi, yo e bileng e le ênê morwawê a le nosi, o bidiwa Montlafi. Ramonnye o swetse kwa ga Motshodi, mme a tlogêla morwawe Tolo a na le monnawê Bogatsu. Sebolaô o swetse mo ga Molatedi, mme bogosi ba tsêwa ke Mfolwe morwamogolowê. Mfolwê le ênê o sule mme o tlogetse Batlôkwa le morwawê Tlhageng.

BATLOKWA BA GA KGASWANE.

Ba ke kala e nngwe ya Batlokwa ba ga Monageng. Kgaoganô ya bôna le bantlu e kgolo, e ntse fa Pilwe ka pusô ya ga Bogatsu-a-Makaba-a-Taukobong-a-Mokgwa. Re setse re Utlwilê ge Makaba-a-Taukobong a ne a swa a ise a buse, mme a tlogêla morwawê Bogatsu le rragwemogolo, ebong Taukobong.

Kgosi Taukobong o ne a swa a tlogêla Bogatsu le rangwana-agwê a bidiwa Molefe. E ne e le ênê ngwana wa bobedi wa ntlwa ya ga Taukobong. Erile ka Bogatsu a ne a sale mmotlana, a tshwarêllwa ke rangwana agwê, ebong Molefe, bogosi. Erile ge a sena go tsêna mo bonneng, Molefe a dira gore a mmê mo setilong sa gagwê sa bogosi.

Erile ka yôna nakô e, ga bo go le sephatlo sa morafe wa Batlôkwa se se neng se re Molefe a kabo a se ka a nêêla morwamogolowê setilô sa bogosi, mme a be a busitse ya nna ênê kgosi ya Batlôkwa. Karolô e kgolo ya morafe e ne e sa dumêlane le maikutlô a ba ba neng ba rata ge Molefe e ka nna kgosi ya bôna. Erile ge Molefe a bôna gore phapaang e e ne e tla tsiisa ntwa fa gare ga 'agwe le morwamogolowê, a dira gore a tswê mo motseng le ba ba neng ba ipitsa ba gagwê.

Ba ne ba simolla go ntsha dilo tsa bôna mo motseng ka bonokwane. Le ba dikgomo tsa bôna di neng di se meraka kwa Kolontwaneng ba ne ba simolla go di hudusetsa teng ka sephini. Erile ge morafe o lemoga gore dikgomo di ile wa tsaya marumô go ya go di busa. Bogatsu o ne a thibêla morafe go dira jaaka o ne o gopotsê ka a ne a sa eletse go tsêna mo ntweng le rangwana-agwê. Ka tsela e, Molefe a hudugêla kwa Kolontwaneng.

Ye Batlôkwa ba tsêna mo lefatsheng la Kolontwaneng, ba fitlhetse go agile morafe wa babina tsie, mme ba feta ba thuba morafe o lephalta, ba tsaya lefatshe mo go bôna. Le kajeno matlhasedi a morafe wa Batsieng a santse a fitlhêlwa mo morafeng wa Batlôkwa kwa Kolontwaneng. Le gale ba setse ba lebetse ge lefatshe le e ne e le la borrabô, mme ba ipitsa Batlôkwa.

Molefe o ne a busa fa, mme a tsala morwawê o mogolo a mmitsa Kgaswane. Molefe o ne a swêla teng kwa Kolontwaneng, mme Kgaswane a sala a busa morafe wa ga rra gwê. Ngana wa ga Kgaswane wa bogosi o ne a bidiwa Tlholwê. Ke ênê a neng a busa Batlôkwa fa moragô ga rragwê. Mosadi wa ga Tlholwê wa bogosi o ne a bidiwa Kelebile, mme mo go lona lapa la mosadi o, ga se ka ga tsalwa ngwana wa mosimane. Ke gona kgosi Tlholwê o neng a ya ga 'Matau go tsaya mosadi teng, mme a mo tsêêla fa lapeng le legolo la ga Kelebile.

Ka mokgwa le molao wa Setswana, ke ênê a neng a tshwanetse go tsala kgosi. Mosetsana yo wa ga 'Matau yo, ke ênê a neng a tsala kosi e e neng e

bidiwa Bogatsu, mme a bidiwa ka leina la ngwana gatwe 'Ma-Bogatsu. E ne ya re a ise a tsale ngwana wa mosimane le Kgosi Tlholwê, a ngala mme a boêla kwa ga 'abô kwa 'Matau. Erile ge a tsêna teng a feta a nyalwa ke kgosi Maselwana wa ga 'Matau, ke gôna a tshola mosimane Bogatsu.

Bogatsu o ne a golêla kwa ga 'Matau, a be a rupêla teng. Erile fa moragô ga loso la ga Kgosi Tlholwê, Batlôkwa ba re, kgosi ya rona ke Bogatsu ka ge mmagwê a ne a nyetswe ka dikgomo. Ke gôna ba ya ga 'Matau go tsaya Bogatsu, mme ba feta ba mo tlhôma mo setilong sa bogosi ba Batlôkwa. Kgosi Maselwana o ne a se na kgang le Batlôkwa ka ga ngwana yo, gonne o ne a se ka a ntshetsa mmagwê dikgomo.

Mo pusong ya ga Bogatsu, e ne e a re ge go le phapaang fa gare ga gagwê le morafe, Batlôkwa ba mmolelle gore e ne e se ênê kgosi ya bôna ya tlhômamô. Selô se, sa nna sekgopi se setona mo go Bogatsu, mme a bôna gore bogosi ba gagwê mo morafeng wa Batlôkwa e ne e se bogosi ba nnete. O ne a bôna gore le ngwana yo o neng a tla mo tsala go busa Batlôkwa, o ne a tla nna ka gale mo matshwenyegong. Ke gôna a batla tsela e a neng a tshwanetse go natlafatsa bogosi ba ngwana wa gagwê mo Batlokweg ka yôna.

Selô se a neng a se dira ke se. O ne a ya kwa ga Matlhako go tsaya mosadi wa gagwê wa baogosi teng. Mosetsana yo, e ne e le morwadia kgosi Mosoma wa ga Modimosana, mme e rile a sena go mo tsaya, a mo agêla ntlo, mme a ya go tsaya kgosi e kgolo ya Batlôkwa go tla go tsala kgosi mo tlung e. Ke gône Batlôkwa ba neng ba itumêla ge ba busiwa ke morwa Tlholwê le mosetsana wa ga Modimosana, ka ba ne ba itse ge e ne e le Motlôkwa ka nnete.

Ge Batlôkwa ba Kolontwaneng ba sala ba kgaogana le Batlôkwa ba bagolo, ba setse ba busitswe ke dikgosi di le thataro. Kgosi ya bôna ya ntlha, ke Molefe, morwa Taukobong. Ya bobedi ke Kgaswane, morwa Molefe. Ya boraro ke Tlholwê morwa Kgaswane. Ya bonê ke Bagatsu morwa Tlholwê. Go nne ya

botlhano, Motsatsi morwa Bogatsu. Kajeno go busa Mokalakê morwa Motsatsi. Ke kgosi e e didimetseng e e se nang letshwenyo mo morafeng wa yôna.

TUMEDISÔ YA BATLÔKWA.

Dumêlang maifatswana a go rêkwa ka kgomo,
 Mafeta kgomo a je motho.
 Madingwana helele a ga 'Matsela,
 Baleta morwagadi.
 Barwa podi e tsaletse molapong,
 Ya re khuti tsa noka tsa hubila,
 Motlahan wa letsa maraga,
 Godimo ga apesa tsiê.
 Barwa morokolo mme,
 Barwa tlhare se bothithô,
 Barwa a e tshwarwê e tshwaiwê,
 Ere motlagatsana ngwana wa lesilo,
 A re e a bolawa a bôna madi a ditsêbê.
 Le rata kgomo ba Monageng-a-Tsela,
 Motho ga le mo rate.
 Maifatswana a go rêkwa ka kgomo
 Mafeta kgomo a je motho.
 Barwa Phikilane a Mosima,
 Ba ga mosi mmolaya moapei,
 Ere moapëelwa a sale a ntse.
 Barwa sekgwele sa moletsa,
 Ba ga nkwenyane a nkwê e belege tau,
 E se tau e le makotswana a lerole la kgomo.
 Barwa kgophung a Lebêtha,
 Barwa thakadu lesepele nosi,
 Ke bone ge e ngotoula sekgweng.
 Salang pila maifatswana.

LEBÔKÔ LA GA KGOSI
MATLAPENG-A-KGOSI.

Dumêla letêmêtêmê le lengwe legodumô.
 Lo Nngolobane lo Setadi,
 E a re le êma le ineneketse,
 Le iketle le eme go se go nene,
 Morêna ga mokhutshwane morwakgasi
 Morêna ke go gola a tlhotlhomoga
 A ba a sale a gabile sehuba,
 Sehuba ekete sa thutlwa 'a makala
 Ekete sa mmamesi morwakgosi.
 Tlaa le bônê tlou yo Setadi,
 Le bônê tlou yo Nngolobane,
 Nna ke bonye tlaui e itiketsa thota,
 Ya itiketsa ka mogolo ga dikwe,
 Ya re e fitlha fa botlhabanelong,
 E fitlha ga 'Manaana e eme,
 E eme fêla e se ke e tlhasele.
 Batho ba tshabile moa wa tshukudu,
 Ba tshabile bodile 'a ga Bogatsu,
 Bodile 'a ga makgetla Morolong.
 Nna le ge re le basimane rea tlhabana,
 Re dira se se dirwang ke bontsi,
 Notshe go loma tse dinnye Rakgosi,
 Tse dintsi di bolaisanya sethithô.
 Ba itekanya ka mekgatlha metshwana,
 Ka marope namane ya ga Bagatsu,
 Ramosoana yo o bolaya batho,
 O bolaya basetaseti
 O bolaya banna ba ba kolopang
 Ba basegana ba ba mafakala matshwana,
 Ke motshwana wa bo Bafshwê le Tutwane.
 Ke tswa go tsoma kwa sediba Setshobê,
 Erile kwa Tshoane ka setaseta,
 Ka ba ka itshêlla ka mmu wa motlhaba.
 Duduetsa 'Mamolokwane, duduetse 'Makatse,
 Ka Morêna ea re a tlhabile a go fe,
 A go segele bokwana morwakgosi.

LEBÔKÔ LA GA KGOSI KALAFI-A
SEDUMEDI-A-MATLAPENG.

Dumêla More Mogolo wa gabo Nkutilweng.
 More Mogolo go betlwa wa taola,
 Wa motho oa ba a ntse a bopilwe.
 E rile a bopya a bopya sentlé,
 A bopya a tshwana le bupe ba makgowa.
 Nna wa ga etsho ke bôka morena,
 Ke bôka o se nkeng a fosa opê,
 Ka a ikgotsitse ka batsadi ba gagwê.
 Kwa maotong ke 'Maphora-a-Bogatsu,
 Kwa mabogong ke rragwe Mpheleng.
 Ba ga Morokolo re ntse re ikgotsitse fêla,
 Ka re tsetse senatla o se nkeng a fosa.
 E a re a ile go tsoma le batho,
 A na a tlhôla a ba rwesa ditshêphê.
 Ke utlwa go bua Kgwasi a Matlou,
 Ka utlwa u bua le Rakefeletswe,
 Ka utlwa a bua Sebakêlô a-ga Pilane,
 A re nna nkgonne o itse sethunya,
 Kgaitساديا Setlhômô selaomê,
 Ke tau o tshwana le mongadi.
 Setlhômô o se ka wa latlha moroko,
 Kana dipitse dia be di ile go siana,
 Dia be di ile go kata lebelô.
 E rile di santse di le kgakala,
 Ke mo utlwile a bitsa Nkutilweng,
 A re dipitse tseo le di pane, le di nêê moroko.
 Morwa mogolole pagama dipitse le bomonnao,
 Le ye go tsêna kwa Tlhabane le botsê,
 Le tsênê kwa go Rankoemoriti le botse,
 Ge re neilwe maburu gore a re itêê.
 Re bolaeng re ne re le bapele,
 Ka le re fentse ka mmala makgowa,
 Ka le re dumeletswe ke modimo makgawa.
 Lea re kua bobê le ipetollele.
 Jimi oa kua kafa Kolone,
 O ntse a bua nka go selaga,
 Nka Go selaga ka thipa ya mmêshê.

Dumêla morêwana a diphêpa,
Phêpa pele phêpa moragô.
Mafši a kgomo ke phêpa ke le nosi.
Selabyê se na le motsaa kgamêlô.

A NEW BOOK IN SETSWANA

MOREMOGOLO
WA
MOTHO

by

P. LESEYANE.

(Author of the Buka Ya Go Buisa Series.)

122 Pages.

Price 6/- and 6/3 by post.

at

VAN SCHAİK'S BOOKSTORE (PTY.), LTD.

P.O. Box 724.

—

Pretoria.